

ÇEVİRİ MAKALE

Çevirinin Orijinal Künyesi: Bu çalışma, Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in On Makâle (Bölüm) olan ve ilk dönem İslam kültür atlası değerindeki el-Fihrist'inin Üç Fenden oluşan Birinci Makâle'sinin ilk kısmından meydana gelen Birinci Fenninin tercümesidir.

www.hssj.artuklu.edu.tr

Dünya Dilleri, Kalemleri, Hatları ve Yazı Şekilleri¹

Mehmet YOLCU²

Özet

Bu çalışma bir makale tercümesidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

BİRİNCİ FEN

*Bu Fen, Arap Olsun Acem Olsun Ümmetlerin
Dillerinin Vasıfları, Kalemlerinin Özellikleri,
Hatlarının Çeşitleri ve Yazılarının Şekilleri
Hakkındadır*

Arap Kalemî³ Hakkında Söylenebilecekler

İnsanlar (ilim adamları), Arap hattını ilkin kimin belirlediği konusunda⁴ farklı görüşleri sürmüşlerdir.

Hişâm el-Kelbî⁵ dedi ki: Bunu ilk vaz' eden 'Arab-ı 'Ârîbe'den bir topluluktur. Onlar 'Adnân b. Eded'in⁶ yanına yerleşmişlerdir. Bu kişilerin isimleri ise: Ebû Câd, Hevvâz, Huttî, Kelemûn, Sa'fas, Karaysât idi.

Bu, İbnu'l-Kûfî'nin⁷ hattındandır. Onlar bu şekil ve i'râb⁸ ile yazıyı onların isimlerine uygun biçimde belirlediler. Bundan sonra onların isimlerinde bulunmayan sâ [الثاء], hâ [الحاء], zâl [الذال], zâ [الزاء], şîn

¹Bu yazı, Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in On Makâle (Bölüm) olan ve ilk dönem İslam kültür atlası değerindeki *el-Fihrist*'inin Üç Fenden oluşan Birinci Makâle'sinin ilk kısmından meydana gelen Birinci Fenninin tercümesidir. En-Nedîm bu Makâle için "*Ümmetler ve Dinler Hakkındadır*" başlığını kullanmıştır. Bu başlığı sınırlamak için de "*Âlimlerin Haberleri ve Kitaplarının İsimleri Hakkındadır*" açıklamasını yapar. Birinci Fennin Besmeleden sonra gelen başlığı ise şöyledir: "*Bu Fen, Arap Olsun Acem Olsun Ümmetlerin Dillerinin Vasıfları, Kalemlerinin Özellikleri, Hatlarının Çeşitleri ve Yazılarının Şekilleri Hakkındadır*."

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mehmet.yolcu@inonu.edu.tr

³ F1 ve P Nüshalarında [الفلم] yerine [أهل] kelimesi yazılmıştır.

⁴ F1 ve P Nüshalarında ibare [وضع] yerine [صنع] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 7.

⁵ Hişâm el-Kelbî'den ilerde bahsedilecektir. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, s. 301.

⁶ Nüshanın kenarında şöyle yazılmıştır: [İbn Edd b. Uded Ebû Mu'ad b. Adnân. Uded ise, Ebû'l-Yes' b. Hümeysa' b. Selâmân b. Nebt b. Cemel b. Kaydâr b. İsmâil (*aleyhi's-selâm*)].

⁷ İbn el-Kûfî [Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. 'Ubeyd b. ez-Zübeyr el-Esedî]. Bu zat, en-Nedîm'in en önemli kaynaklarından birini oluşturur. Onun hakkında ilerde bilgi verilecektir. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)* (Mukaddime), s. 43-45; I, 241.

⁸ Tüm Nüshalarda ibare böyledir. Mes'ûdî ve Kalkaşandî ise onu: [أجد وَهُوَ وَحَطَى وَكَلَّنَ وَسَعْفَصَ وَقَرَشَتْ] şeklinde kaydetmiştir. *Cümmel harfleri* bu kralların isimleri üzerine kurulmuştur. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb*, III, 281-282; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, III, 9.

[الشين] ve gayn [الغين] gibi bazı harfler daha buldular. Bu harflere “revâdîf” adını verdiler.⁹

Dedi ki: Bunlar Medyen krallarıdır. Şuayb (*'aleyhi's-selâm*), zamanında Zulle Günü helak oldular.¹⁰ Kelemûn'un kız kardeşinin ağıt yakarken söyledikleri onun için şiirleştirilmiştir:

*Kelemûn'un, evimi yıktı *** Mahalle ortasında ölümü,
Kavmin efendisine, ona geldi *** Ecel, ateşti¹¹ bir
gölgelik içinde,
Onların üzerine bir ateş saldı *** Evlerini harabeye¹²
çevirdi.*

Ben, İbn Ebû Sa'd'ın¹³ hatıyla bu şekilde ve bu i'râb ile okudum: Ebcâd, Hâvez, Hâtî, Kelemân, Sâ' Fas,¹⁴ Karaşet. Dediler ki: Onlar, son nesildi. Adnân b. Üded¹⁵ ve benzerlerinin¹⁶ içinde onlarla beraber yaşarlardı. Araplaştıklarında Arap yazısını vaz' ettiler. Allah, daha iyi bilendir.

Ka'b¹⁷ dedi ki: Ben şahsen onun sözünden teberrî ederim,¹⁸ Arapça, Farsça yazısını ve diğer yazıları Âdem (*'alehi's-selâm*) vaz' etmiştir. Bunu ölümünden üç yüz sene önce vaz' etti. Onu çamur içinde (yazdı) ve onu pişirdi. Yere Tufan -felaketi- isabet ettiğinde, bunlar zarar görmedi. Her kavim kendi yazısını buldu ve onunla yazmaya başladı.¹⁹

İbn Abbâs²⁰ dedi ki: Arapça ile ilk olarak yazı yazan Bevlân'dan üç adamdır.²¹ Bunlar el-Enbâr'a yerleşen bir kabiledir. Onlar toplandılar, birbirinden kopuk ve bitişik harfler vaz' ettiler. Onlar da Murâmîr b. Merve,²² Eslem b. Sidre ve 'Âmir b. Cizre²³ idi. Kimisi ise Murre ve Cizle²⁴ demiştir. Murâmîr, şekilleri vaz' etti. Eslem, faslı ve vaslı belirledi. 'Âmir ise, i'câmı vaz' etti.²⁵

Hîre Ehline “siz Arapça(konuşma)yı kimden aldınız?” diye sorulmuş, onlar da “Enbâr Ehlinden” demişlerdir. Allah Tebârek ve Te'âlâ, İsmail'i (*'aleyhi's-selâm*)²⁶ yirmi dört yaşındayken fasih Arapça ile konuşturdu, diyenler de vardır.

Muhammed b. İshâk²⁷ dedi ki: (Bu görüşlerin) Hakkayaklaşımı (Doğruya yakın olan) ve gönlün kabul edeyazdığı ise “sika” Olanın zikrettiğidir. Arabî kelim, Himyer, Tasm, Cedîs, İrem ve Havyel'in dilidir. İşte bunlar²⁸ 'Arab-ı 'Ârîbe'nin kendileridir. İsmail (*'aleyhi's-selâm*)²⁹ de Harem'de kalıp burada yetişip büyüdüğünden Curhum içinde Muâviye b. Mudâd el-Curhumî ailesinden³⁰ evlendi. Yani bunlar, onun çocuklarının dayılarıdır. Bu sayede onların kelamını öğrendi.³¹ İsmail oğulları zaman geçtikçe sözü birbirinden türettiler. Pek çok şeye, mevcut olan eşyanın meydana gelişlerini ve ortaya çıkışlarını esas alarak, bu şekilde isimler verdiler.³²

⁹ Krş. el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb*, III, 281-282; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 9. Burada onların isimleri daha önce verildiği gibi [أبجد و هوز و حطى و كلنن و سغفصن و قر شنت] şeklindedir. *Revâdîf* ise, *Cümmeharflerine* eklenen “üç noktalı sâ” [السَاء] ve “tek noktalı hâ” [الحَاء], zâl [الذال], zâ [الظاء], gayn [الغين] ve dâd [الضاد] harfleri”dir.

¹⁰ “Onun getirdiğini yalan saydılar. Gölgelik Gününün azabı onları yakalayverdi. Çünkü o, büyük bir günün azabıydı.” (26/Şu'arâ 189) ayetini kastetmektedir. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zeheb*, III, 282

¹¹ F1 Nüshasında [نار] yerine [آر] yazılıdır.

¹² Krş. Suyûtî, *el-Müzhir*, II, 348.

¹³ Abdullah b. Ebû Sa'd Ebû Muhammed el-Verrâk. Adı 'Abdullah b. 'Amr b. 'Abdurrahman b. Bişr b. Hilâl el-Ensârî. 274/887 senesinde vefat etmiştir. “Sika” (güvenilir biz zat idi) bir zat idi. Haberleri ve nükteleri mevcuttur. Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, *Ahbâr en-Nahviyyîn el-Basriyyîn* adlı eserinde onu kaynak olarak kullanır. Bkz. s. 34, 73, 77, 80. en-Nedîm'in çok önemli kaynaklarından biridir. İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 10, 334; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, XI, 204-205.

¹⁴ Tüm Nüshalarda bu şekilde [صنأ فص]. Bir sayfa önce de farklı bir yazılışı geçmişti.

¹⁵ F ve diğer Nüshalarda bu isim [اد] yerine [اد] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 7.

¹⁶ el-Makrîzî burada asıl nüshanın kenarına şu notu yazmıştır: [عَدَنان بن أد بن أَد أبو معد بن عدنان. وأد هو أبو الينع بن الهمينع بن سلامان بن نبت بن حمل بن قنار بن إسماعيل عليه السلام]

¹⁷ Ebû İshâk Ka'b el-Ahbâr b. Mâti b. Zû Hecen el-Himyerî. 32/652 veya 35/654 senesinde vefat etmiştir. Bkz. F. Sezgin, *GAS*, I, 304.

¹⁸ Asıl Nüshada [آر] yerine [آر] yazılıdır.

¹⁹ Bkz. el-Cehşiyârî, *Kitâb el-Vuzerâ ve'l-Kuttâb*, 1 (Ka'b el-Ahbâr'dan); el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 6-7.

²⁰ Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib. Resulullah'ın [sas] amcasının oğludur. “Hibru'l-Ümme” diye tanınmıştır. Vefat tarihi, 68/687 senesidir. Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, III, 331-334; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, 231-234.

²¹ Bu kısımda geçen “adam” kelimesi, el-Cehşiyârî'de [رَهط] olarak geçmektedir.

²² P ve F1 Nüshalarında bu isim [مَزْوَة] yerine [مَزْوَة] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 7.

²³ F Nüshasında ibare [جدره] yerine [جدره] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 7.

²⁴ F Nüshasında ibare [مره وجدله] yerine [مره وجدله] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 7; el-Cehşiyârî, *Kitâb el-Vuzerâ ve'l-Kuttâb*, 41.

²⁵ Bkz. el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 8-9. Burada şu ilave de yer alır: “Sonra bu ilim Mekke'ye nakledildi. Bundan sonra artık öğrenmek isteyen herkes öğrendi ve insanlar arasında yaygınlık kazandı.”

²⁶ Bu [Aleyhisselâm] ibaresi F1 Nüshasından alındı. Bu ibare Nüshanın hattından başka bir hat ile yazılıdır.

²⁷ F1 Nüshasının kenarında farklı bir yazı ile şu ilave yer alır: [صاحب المغازي] (*el-Megâzi sahibi*). Bu ise, apaçık bir yanılgıdır. Burada söz konusu olan kişi *el-Fihrist* müellifi en-Nedîm'dir. Bu bir yazı üslubudur. (Telefin) ilk dönemlerinde yazar kendisini bu şekilde ifade ederdi.

²⁸ F Nüshasında ibare [فهؤلاء] yerine [وهؤلاء] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 8.

²⁹ Bu ilave [aleyhisselâm] ibaresi F1 Nüshasından alınmıştır. Diğerlerinde yoktur.

³⁰ F Nüshasında ibare [إلى] yerine [إلى] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 8.

³¹ F Nüshasında ibare [فعل] yerine [فعل] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 8.

³² F Nüshasında ibare [يضعون] yerine [يضعون] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 8.

Söz genişlediğinde ‘Adnâniyye’de mükemmel fasih şiir ortaya çıktı. Bu Me‘ad b. ‘Adnân’dan sonra çoğalmaya başladı.

Her Arap kabilesinin kendisine mahsus³³ bir dili (lehçesi) vardı. O bununla öne çıkar ve lehçesi ondan alınırdı. Ama bu lehçe sahiplerinin hepsi dilin aslında birleşirlerdi.

Dedi ki: Dilde (lehçede) ilavelere gelince, ‘Araplar, Kur‘ân için bundan uzak durmuşlardır. Bu durum Allah’ın, Peygamberini (aleyhi’s-selâm), gönderdiği zamandan beri böyledir.³⁴

Bunu tasdik edenlerden biri de şu rivayettir: Mekhûl,³⁵ kendi ricâinden rivayet eder ki, Arap yazısını ilk vaz‘ eden Nefis, Nadr (Nasr), Teym ve Devme’dır. Bunlar Hz. İsmâil’in çocuklarıdır. Onu mufassal bir şekilde vaz‘ etmişlerdir. Onu Kâdûr (ve) Nebet³⁶ b. Hemeysa‘ b. Kâdûr birbirinden ayırmıştır. Dedi ki: Kadîm İyâd’tan olan Enbâr Ehlinden birileri de elif [الف], bâ [ب], tâ [ت], sâ [ث] harflerini vaz‘ ettiler. Araplar da bunu onlardan aldılar.³⁷

‘Umar b. Şebbe’nin³⁸ *Kitâbu Mekke* adlı eserinde onun el yazısından okudum.³⁹ Bana Mudar’ın âlimlerden bir kavim haber verdi. Dediler ki: Bu kesinlik⁴⁰ ifade eden Arapça [kelamı] ilk olarak yazan kişi Yahled⁴¹ b. en-Nadr b. Kinâne kabilesinden bir adamdır. Araplar da o andan itibaren onu yazmaya başlamışlardır.

Başkasından gelen rivayette ise: Mekke’deki Kureyş’e yazıyı taşıyan (getiren) kişi Ebû Kays b. ‘Abd Menâf b. Zuhre’dır. Bunun Harb b. Umeyye olduğu da söylenmiştir.

Yine denmiştir ki, Kureyş, Ka‘be’yi yıktığında onun duvarlarından birinin içinde şu yazının bulunduğu bir taş

buldular: “es-Silf b. ‘Abkar, Rabbine selam eder; üç bin yılının başından.”

Me‘mûn’un Hizânesinde⁴² Abdulmuttalib b. Hâşim’in el yazısıyla tabaklanmış deri üzerine yazılmış bir kitap (mektup) vardı. Burada ‘Abdulmuttalib b. Hâşim Mekkelilerden bazı kişilerin adlarını zikretmiştir. *San‘â’nın Vezel ehlinden Himyerli Falan oğlu Falan’ın el-Hadîde ölçüğüyle bin dirhem gümüş borcu vardır. Onu ne zaman isterse o bunu getirecektir. Şahit Allah’tır ve iki melektir.* Dedi ki: Bu yazı, kadınların yazısına benziyordu.⁴³

Arapların kâtiplerinden biri de Esiyd b. Ebû’l-‘İys⁴⁴ idi. Hicr’deki Mescid-i Surer’de⁴⁵ Mereteyn’in kabri yanında hastalandı (veya yaralandı). Burada sel, yeri silip süpürmüştü. Onda şöyle yazılıydı: *Ben Esiyd b. Ebû’l-‘İys’im. Allah, Abd Menâf oğullarına⁴⁶ acısın.*

Araplar Neden Bu Adla Adlandırılmışlardır?

İbn Ebû Sa‘d’ın el yazısından. Anlatırlar ki: İbrahim (‘aleyhi’s-selâm), Cürhüm’den dayılarıyla beraber bulunan İsmail’in çocuklarına baktı ve: *Ey İsmail bunlar nedir?* diye sordu. O da: *Çocuklarım ve Curhum’dan olan dayılarıdır*, dedi. İbrahim, ona konuştuğu dil ile -ki o da kadîm Süryanice idi-: [أغرب له] dedi. *Onları (çocuklarını) onlara (Curhumlülere) karıştır*, demek istemiştir.⁴⁷ Allah daha iyi bilir.

Himyerî Kalemî Üzerine Söylenebilecekler

Sözüne Güvenilir kişi (es-Sika), Yemen Ehlinin Meşâyihinden (pirlerinden) onların şöyle dediklerini duyduğunu ileri sürmüştür: Himyer, *müsned hattı* ile elif‘i, bâ‘ı ve tâ‘yibilinen şekillerinden farklı bir biçimde yazarlardı. Ben, Me‘mûn’un kütüphanesinde

³³ F Nüshasında ibare [تتفرد] yerine [تتفرد] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

³⁴ F Nüshasında ibare [مد بعث الله نبيه عليه السلام] yerine [بعث النبي صلى الله عليه] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8. Varak, 3A.

³⁵ Ebû Abdullah Mekhûl b. Ebû Müslim Şührâb b. Şâzil el-Hüzelî. Şam ehlinin âlimidir. Aslı Fâris’tendir. 212/830 senesinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, V, 280-285. İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 93.

³⁶ F Nüshasında ibare [بنت] yerine [بنت] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

³⁷ F Nüshasında ibare [أخذته العرب] yerine [أخذت العرب] şeklindedir. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8. Krş. el-Kalkaşânî, *Subhu’l-A‘şâ*, III, 9.

³⁸ F Nüshasında ibare [سبه] şeklindedir. Teceddud onu [سبه] olarak okumuştur. Bkz. Varak, 3B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

³⁹ İlerde bahsedilecek, Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 346.

⁴⁰ Asıl Nüşhada [الجزم] kelimesinin üzerinde [رسم] yazılmış ve üzerinde [صح] işareti konmuştur. F Nüshasında kelime [الحرم] şeklindedir. Onu Teceddud gibi okumak da başka şekilde okumak da mümkün. Bkz. Varak, 3B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

⁴¹ F Nüshasında ibare [بخلد] yerine [مخلد] şeklindedir. Bkz. Varak, 3B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

⁴² Me‘mûn’un Hizânesi, Bağdat’taki Beytü’l-Hikme’de bulunan özel kütüphanesiydi. Bu kütüphaneye hicri dördüncü asrın sonuna kadar ulema sürekli devam ederdi. İbn Ebû Üsaybi’a da burada Câlînûs ve başkalarına ait çok kitap gördüğünü ve bu kitapların üzerinde Me‘mûn’un tuğrası bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Uyûn, I, 187. Birçok müsteşrik de *Beytu’l-Hikme* ile ilgili pek çok makâle yazmıştır. Y. Eche, M. G. Balty ve Guesdon gibi.

⁴³ F Nüshasında ibare [بشبهه] yerine [بشبهه] şeklindedir. Bkz. Varak, 3B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

⁴⁴ Bkz. İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi’l-Arab*, s. 80, 113; el-Belâzurî, *Ensâbu’l-Esrâf*, Dördüncü Bölüm (Benû ‘Abd Şems), s. 456-478.

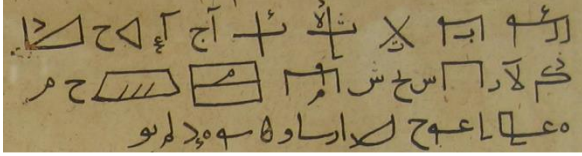
⁴⁵ *Mescid-i Surer* hakkında bkz. el-Ezrakî, *Ahbâr Mekke*, II, 815.

⁴⁶ Bu metin el-Fâkihî’de de mevcuttur. Bkz. el-Ezrakî, *Ahbâr Mekke*, IV, 32.

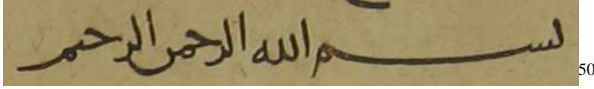
⁴⁷ F Nüshasında ibare [بهم] yerine [بهم] şeklindedir. Bkz. Varak, 3B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 8.

bunun tercümesinin bir cüzünü gördüm. Bu, Emîru'l-Mü'minin Me'mûn'un Abdullah'a, *-ekremehullah-*, çoğaltılmasını emrettiği kitaplar kapsamında yer alıyordu. Bunların içinde Himyerî yazısı da vardı. Ben de bunun bir misalini sözü edilen nüshada yer alan şekliyle buraya kaydediyorum:

(*el-Himyeri*) Kaleminin Nüshası:⁴⁸

Muhammed b. İshâk dedi ki: Buna göre Arapça ilk yazılan yazı, Mekkî yazısıdır. Sonra Medenî; sonra Basrî; sonra da Kûfî yazıları zuhur etmiştir. Mekkî ve Medenî (yazılarına) gelince onların eliflerinde elin sağ tarafına doğru ve parmakların üst tarafına doğru bir eğrilik vardır. Şekil olarak da biraz⁴⁹ yatık biçimde durur. İşte bunun bir misali:

⁴⁸ F Nüshasında ibare [بهم] yerine [به] şeklindedir. Bkz. Varak, 4A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁴⁹ *el-Fihrist (Tecdud)* Basımında [يسير] yerine [يسير] şeklindedir. Mana doğru olan ilk şekline göre verilmiştir. Bkz. Varak, 4A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵⁰ Gustav L. Flügel (1802-1870) ve ondan sonra bu işi düzenleyen yardımcıları tarafından 1871 ve 1872 yılında yapılan *el-Fihrist* baskısında, bu besmeleyi, "*Mushafların Yazıları*" başlığının girişi zannetmişler ve onu matbaada kullanılan harflerle yazıp buraya koymuşlardır. Mısır'da hicri 1348 yılında *el-Fihrist*'i yayımlayanlar da bu hatayı tekrar etmişlerdir. Bu yanlış ilk fark eden Muctebâ Minovî olmuştur. O, *İslami-Arabi Elyazmaları* hakkında yazdığı ve dört ciltlik kitapta yayınlattığı makâlesinde bu hataya dikkat çekmiştir. Bkz. Pope, Arthur Upham (1881-1969), *A Survey on the Persian art*, Oxford University Press in 1938-1939, II, 1715. Anlaşılan, Flügel, *el-Fihrist*'in Fazıl Ahmed Paşa Nüshalarına (Süleymaniye 1134 ve 1135) ulaşamamıştır. Eğer bunları görmüş olsaydı meseleyi fark ederdi. 1134 Nolu Nüshasında "خطوط المصاحف" (*Mushafların Yazıları*) başlığı başka renkte bir hat ile ama satır arasına sıkıştırılmış biçimde yazılmıştır. Ama 1135 Nolu Nüshada ise bu başlık ayrı bir satır ve apaçık okunabilecek biçimde yazılmıştır. Metin görünümünü şöyledir:

Bunu Flügel gibi bu işe 20 yılını vermiş mudakkik bir şahsiyetin görmemiş olması daha uzak bir ihtimal olarak gözüküyor. Bkz. 1135 Nolu Nüsha, Varak, 4A.

⁵¹ F Nüshasında "vâv" harfinden sonra [التم] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵² F Nüshasında [السوطاطي] yerine [السلوطاطي] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵³ F Nüshasında [المنايد] yerine [المائل] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵⁴ F Nüshasında [المراصف] yerine [والرصد] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

Mushafların Hatları

Mekkî ve Medenîlerin hatları: en-Niyem, müselles,⁵¹ müdevver, kûfî, basrî, meşk, tecâvid, satavâtî,⁵² masnû', münâbiz,⁵³ mürâsef,⁵⁴ asbehânî, sicillî, fiyrâmûz.⁵⁵

Acemler de ondan çıkarmaya çalışır ve ona göre⁵⁶ okurlar. Bu yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Bu da iki çeşittir; biri nâsirî, diğeri müdevver'dir.⁵⁸

Muhammed b. İshâk dedi ki: Sadr-ı Evvel'de ilk Mushafları yazan Hâlid b. Ebû'l-Heyyâc'dır. Bu *hüsnü hat* diye nitelendirilir. Ben onun el yazısıyla yazılmış bir Mushaf gördüm.⁵⁹ Sa'd, onu, Velîd b. Abdulmelik için yazdığı⁶⁰ Mushaflar, şiir ve haberlere mahsus olarak⁶¹ kullanırdı. Mescid-i Nebevi'nin, aleyhi's-selâm,⁶² kiblesinde yer alan والشَّمْسِ وَضُحَاهَا dan Kur'an'ın sonuna kadar devam eden yazıyı yazan da bu kişidir.

Deniyor ki:⁶³ Ömer b. Abdulaziz ona dedi ki: Bu misalde olduğu gibi bana bir Mushaf yazmanı istiyorum. O da onun için çok itina ve titizlik göstererek bir Mushaf yazdı. 'Umar onu eline aldı, sayfalarını çevirmeye başladı. Hoşuna gitmişti. Parasını (fiyatını) çok buldu. Onu kendisine geri verdi.

Mâlik b. Dînâr⁶⁴ da bunlardandır. O, Sâme b. Luey b. Gâlib'ten (bir kadının)⁶⁵ mevlâsıydı. Künyesi Ebû Yahyâ idi. Bu kişi ücretle Mushaf yazardı. Yüz otuz

⁵⁵ F Nüshasında [الغيراموز] yerine [الغيراموز] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵⁶ F Nüshasında [وله] yerine [وبه] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵⁷ F Nüshasında [حدث قريبا] yerine [حذب قريبا] ifadesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁵⁸ Bu konuda M. Minovi, tarafından yazılanları gözden geçirmek gerekir. Kendisi bu konuyu işlerken ilk olarak bununla ilgili bilgilerin *el-Fihrist*'te yer aldığını ve bu eserin bir yazma Nüshasının Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesinde mevcut olduğunu yazan kişidir. Bu konuda A. U. Pope, Ackermann, N. Abbot, Fr. Deroche, Y. Tabbaa kimi araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca bkz. Selahuddin el-Muncid, *Dirâsât fi Târih el-Hatt el-Arabî Münzû Bidâyetih ila Nihâyeti'l-Asri'l-Emevî*, Dâr el-Kitâb el-Cedîd, Beyrut 1982.

⁵⁹ el-Hadîse'de İbn Ebû Ba're Hizânesinde (Kütüphanesinde). İlerde bahsedilecek, Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 107.

⁶⁰ F1 Nüshasında: [نصبه لكتب] ("*Ketebe*" *filinden dolayı mansup okumuştur*) yazar.

⁶¹ F Nüshasında [نصبه ليكتب] yerine [نصبه ليكتب] ifadesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁶² F Nüshasında [صلى الله عليه وسلم] yerine [صلى الله عليه وسلم] ifadesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁶³ F Nüshasında [فيقال] yerine [ويقال] kelimesi yer alır. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 9.

⁶⁴ *Mâlik b. Dînâr*. Ebû Yahyâ ez-Zâhid el-Basrî. Neseî, onu "sika" saymıştır. Buhârî onunla "istişhad" etmiştir. İbn Sa'd: "Sika'dır. Az hadis rivayet etmiştir" der. Mushafları yazardı. Tâûn'dan kısa süre önce vefat etmiştir. Tâûn ise yüz otuz bir senesinde meydana gelmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, VII, 243 (Bu eser, en-Nedîm'in kaynaklarından biridir); es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXV, 45-47.

⁶⁵ Bu açıklama naklin kaynağı olan İbn Sa'd'tan alındı.

yılında vefat etti. (Kimisi onun adını Mâlik b. Dînâr b. Dâdbehâr b. Haşîş b. Dâzbe şeklinde verir).⁶⁶

Mushaf yazarlarından biri de Huşnâm el-Basrî ve Meddî el-Kûfî'dir. Bu ikisi (Hârûn) Reşîd döneminde yaşadılar. Bizim yetiştiğimiz zamana kadar o ikisinin benzeri görülmemiştir. Huşnâm'ın elifleri, bir zira' kadardı, kalemi yararak onları yazıyordu.⁶⁷

Onlardan biri de Ebû Hureyy⁶⁸ idi. Mu'tasım döneminde lâtif (zarif) Mushaflar yazardı. Kûfelilerin büyüklerinden ve mahir ustalarından biriydi.

Bunlardan sonra Kûfelilerden İbn Ümm Şeybân, el-Meshûr, Ebû Humeyre,⁶⁹ İbn Humeyre ve zamanımızda Ebû'l-Ferac (bu işle meşgul olmuştur).

Muhakkak, meşk ve benzeri yazılarla Mushaf yazan verrâklara⁷⁰ gelince bazıları şunlardır: İbn Ebû Hassân, İbnu'l-Hadremî, İbn Zeyd, el-Firyâbî, İbn Ebû Fâtima, İbn Mücâlid, Şerasyu⁷¹ el-Misrî, İbn Seyr, İbn Hasan el-Melîh, el-Hasan b. en-Nî'âlî, İbn Hadîde,⁷² Ebû 'Akiyl, Ebû Muhammed el-Asbehânî, Ebû Bekr Ahmed b. Nasr ve oğlu Ebû'l-Huseyn. Ben (bu son) ikisini gördüm.

Ebû'l-Abbâs İbn Sevâbe'nin⁷³ El Yazısından İstinsah Edilen Nüsha

Benû Umeyye döneminde ilk yazıyı yazan Kutbe'dir. Dört kalemi (yazıyı) elde eden odur. Bunların bazısı basından iştikak etmiştir. İnsanların içinde yeryüzünde Arapça ile yazı yazanların en iyisi Kutbe idi. Ondandır *ed-Dahhâk b. 'Aclân el-Kâtib* bu işin en iyisi oldu. Bu kişi, Benî Abbâs Halîfeliğinin ilk zamanlarında kâtip idi. O Kutbe'yi de geçti. Ondandır sonra insanlar içinde yazı yazanların en iyisi oldu.

⁶⁶ Bu kısım P ve F1 Nüshalarında yoktur.

⁶⁷ *el-Fihrist (Teceddu)*, F Nüshasının her ikisinde (1134 ve 1135) [شفا] şeklinde net olarak okunan kelimeyi [شفا] diye okumuştur. Eymen Fuad Seyyid de aynı şekilde okumuştur. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, I, 11; *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 16. Her iki okuyuşta da mana açısından problem var gibi gelmektedir. Manası: "Kalemi yararak mı, küçümseyerek mi, basitleştirerek mi" tespit edilemedi. Ama *Teceddu*'ün tespiti tercih edildi.

⁶⁸ F Nüshasında [أبو حري] yerine [أبو حدي] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁶⁹ F Nüshasında [أبو حمير] yerine [أبو حمير] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10

⁷⁰ Burada en-Nedîm, Mushafları Kûfî Hattı ile yazanlar ile onları Muhakkak Hattı ve Meşk Hattı ile yazanları birbirinden ayrı tutmaktadır. Birkaç sayfa ilerde en-Nedîm bu değişimin Abbâsî Devleti ile birlikte başladığını belirtmektedir. İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 20.

⁷¹ F Nüshasında [شراسيو] yerine [شراشير] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10

⁷² F Nüshasında [أبن حديد] yerine [أبن حديد] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10

⁷³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sevâbe b. Hâlid el-Kâtib. 273/886 veya 277/890 senesinde vefat etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, burada en-Nedîm, onun *el-Kitâbe ve'l-*

Ondandır sonra ise Mansûr ve Mehdi'nin Halîfeliği döneminde kâtiplik yapan *İshâk b. Hammâd el-Kâtib* en iyisi oldu. O da *ed-Dahhâk*'ı geçti.⁷⁴

Bundan sonra *İshâk b. Hammâd*'ın pek çok öğrencisi oldu.

Bunlardan biri "Lekvetu's-Şâir" diye lakaplanan *Yûsuf el-Kâtib*'tir.⁷⁵ Bu zat insanların en iyi yazarıydı.

Onlardan biri de *İbrahim b. el-Müceşşir*⁷⁶ idi. O da *Yûsuf*'tan daha fazlasını yazdı.⁷⁷

Onlardan biri de *Şukayr el-Hâdim* idi. Memlûk (b. Kayûmâ),⁷⁸ el-Kâsim b. el-Mansûr'un müeddibi idi.

Onlardan biri de İbn Kayûmâ'nın cariyesi *Senâ' el-Kâtibe* idi.

Onlardan biri de *Abdulcebbâr er-Rûmî* idi.

Ayrıca eş-Şa'rânî, el-Ebraş ve Ca'fer b. Yahyâ'nın hizmetçisi Suleym el-Hâdim el-Kâtib de onlardandı. Amr b. Mes'ade, Ahmed b. Ebû Hâlid, Me'mûn'un kâtipi Ahmed el-Kelbî, Abdullah b. Şeddâd, 'Usmân b. Ziyâd el-Âbid,⁷⁹ el-Medenî lakaplı Muhammed b. Ubeydullah,⁸⁰ Ebû'l-Fadl Sâlih b. Abdulmelik et-Temîmî el-Hurâsânî de onlardandır. Bunlar, hiç kimsenin yazmaya gücünün yetmediği asli ölçülü hatlarla yazanlardır.

Ölçülü Kalemlerin (Yazıların) Adlandırılması, Kimsenin Yazmaya Gücünün Yetmediği Her Bir Kalemlerle Yazılanın Nitelikleri

Bunlardan biri Celîl Kalemidir.

Hatt adlı risalesinden nakil yapmaktadır. Bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 144-174; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VII, 368-370; ilerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 401-402.

⁷⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 12.

⁷⁵ *Yûsuf b. el-Haccâc b. Yûsuf*. "İbn es-Saykal" diye tanınmıştır. Lakabı "Lakve"dir. Onun hakkında Yâkût el-Hamevî: "Ebû Nûvâs ile dost ve arkadaş oldu. Ondandır alacağını aldı. Şiirini rivayet etti. Kendisi yazmada mahirdi (kâtipi), şairdi, nüktedandı. Nevâdir sahibiydi. Gençlerle eğlenmeye bayılırdı." Memûn'un halife olduğu sırada öldü. Bkz. el-Merzubânî, *Mu'cem eş-Şu'arâ'*, s. 503-504; Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, XX, 59-60; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXIX, 180-181.

⁷⁶ F Nüshasında [المجتر] yerine [المحسن] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁷⁷ Ebû *İshâk İbrahim b. Müceşşir b. Ma'dân el-Kâtib el-Bağdâdî*. 254/868 senesinde vefat etmiştir. Bkz. el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, VII, 129-131; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VI, 100.

⁷⁸ F Nüshasında [قيوما] yerine [قيوما] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁷⁹ F Nüshasında [العابد] yerine [العابد] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁰ F Nüshasında [عبيدالله] yerine [عبيدالله] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 4B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

Tüm kalemlerin babası⁸¹ odur. Buna kimsenin gücü yetmez. Ancak düzenli-disiplinli bir eğitimle elde edilebilir. Onun hakkında Yûsuf Lekve: “*Celîl kalemi, kâtibin belini inceltir.*” Bu yazı çeşidiyle, pürüzsüz sayfalara (*et-Tavâmîr es-Sihâh*) halifelerden yeryüzünün krallarına mektuplar yazılır.

Bundan da iki kalem çıkmıştır. Biri *sicillât* diğeri *dibâc* adını almıştır.

Sicillât-ı evsatkaleminden de iki kalem daha çıkar. Bunların biri *semî*⁸², diğeri *eşribe* kalemidir.⁸³

Dibâckalemi ile “tomarlar” a yazı yazılır. Onunla büyük *tomar kalemi* ortaya çıkar. Bu da dibâctan çıkarılan tomarlarda kullanılır.⁸⁴

Ondan da *hîrfâc* çıkar. Tomardan çıkarılan *küçük ağır sülüseyn kalemi* ile halifelerden uzak yerlerde bulunan ummâl ve ümeraya yazılır.

Bundan da üç kalem çıkar.

Zunbûrkalemi. Bu sülüseyn den çıkarılır ve onunla ensâfta yazılır. Ondan başka bir şey çıkmaz.

Mufettahkaleminden çıkanlar olur. *Cezmkalemi*⁸⁵ ile ensâftan krallara yazılır. O da sakîlden çıkmıştır.

Sülüseyn den çıkarılan *muâmerât kalemi* ile ensâfta krallar arası yazışmalarda kullanılır.

Bu iki kalemden dört kalem çıkar. *Cezmkalemi*,⁸⁶ *muâmerât kalemi*, *uhûdkalemi*; bu cezmden⁸⁷ çıkarılmıştır ve onunla tomarın üçte ikisine yazılır. Ondan bir şey çıkmaz.

Bir de *emsâl-i nisfkalemi* vardır ki bundan da iki kalem çıkar: *Hafîf* ve *mufettah*.

Bir de cezmden⁸⁸ çıkarılan *kisas kalemi* vardır. *Muâmerât kalemi* ile nisfta yazılır ve ondan bir şey çıkmaz.

Bir de cezmden⁸⁹ çıkarılan *ecvibe kalemi* ve *muâmerât kalemi* ile *eslâsta* (üçte birlerde) yazılır. Ondan bir şey çıkmaz.

Bunlar on iki kalemdir. Onlardan da on iki kalem çıkar.

Bunlardan biri *hîrfâc-ı sekîlkalemi*dir. Bu büyük tomarın hafifidir ve çıkışı da ondandır. Onunla tomarlarda yazı yazılır.

Ondan da *hîrfâc-ı hafîfkalemi* çıkar.

Bunlardan biri de *semî* kalemidir. Bu da *sicillât* hattına benzer. Onun da çıkışı *sicillât-ı evsat*’tır. Onunla tomarlarda ve başkasında yazı yazılır.

Onlardan biri de adına *eşribe kalemi* denen bir kalemdir. Onun da çıkışı *sicillât-ı evsatkaleminden* çıkmadığıdır. Bununla kölelerin azatlık belgeleri, arazilerin ve evlerin satış ‘akitleri ve benzeri şeyler yazılır.

Bunlardan biri de adına *müfettah* denen kalemdir. Bu da *sakîl-i nisf-i mümsekkaleminden* çıkmadığıdır. Onunla da ensâfta yazılır. Çıkışı da ondandır.

Ondan da üç kalem çıkar.

Bunlardan biri de *müdevver-i kebîr* denen kalemdir. Çıkışı *hafîf-i nisf-isakîl*’dendir. Bu zamanın kâtipleri onu “er-Riyâsî” diye adlandırdılar. Onunla ensâfta yazı yazılır.

Ondan da *müdevver-i sağırkalemi* denen bir kalem çıkar. Bu *câmî* bir kalemdir. Bununla defterler, hadis ve şiiirler yazılır.

Onlardan biri de *sülüs-i kebîr’in hafîf kalemi*dir. Onunla ensâfta yazı yazılır. Bunun çıkışı da *nisf-i sakîl’in hafîfkalemi*dir.

Ondan da *rikâ hattı* denen bir kalem çıkar. Onun da çıkışı *sülüs-i kebîr’in hafîfkalemi*dir. Bununla imzalar ve benzeri şeyler yazılır.

Onlardan biri de *müfettah-ı nisf* adı verilen kalemdir. Onun da çıkışı *nisf-i sakîl*’dir.

Onlardan biri de *nerciskaleminden* çıkar. Onunla eslâs’ta yazı yazılır. Onun da çıkışı *hafîf-i nisf*’tır.

Böylece bunlar yirmi dört kalem olmaktadır. Bunların hepsinin çıkış kaynağı dört kalemdir. Onlar da *Celîlkalemi*, *tomar-ı kebîrkalemi*, *nisf-i sakîl kalemi*, *sülüs-i kebîr-i sakîl kalemi*dir. Bu dört kalemin de çıkış kaynağı *celîlkalemi*dir. O, ise, kalemlerin babasıdır.

İbn Sevâbe’nin Hattı Dışındaki Başka Hatlar

İnsanlar, kaydettiğimiz kadîm hattı esas olarak Abbâsî Devletinin ilk dönemine kadar böylece yazmaya devam ettiler. Hâşimîler hâkim olduğunda özellikle Mushaf lar bu hatlarla yazılmaya başlandı. Bu esnada” *‘Irâkî*” diye adlandırılan bir hat çeşidi ortaya çıktı. O da “*verrâkî*” diye adlandırılan “*muhakkak*” hattı idi. Yazının gelişimi Me’mûn dönemine gelene kadar artmaya ve güzelleşmeye devam etti. Onun çevresi ve

⁸¹ F Nüshasında [وهو أبو الأعلام] yerine [وهؤلاء الأعلام] kelimesi yer alır. Her ikisi de mana olarak uygundur. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸² F Nüshasında [السميعي] yerine [السميع] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸³ F Nüshasında [الأشربة] yerine [الأشربة] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁴ F Nüshasında [يعمل] yerine [يعمل به] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁵ F Nüshasında [الجزم] yerine [الحرم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁶ F Nüshasında [الجزم] yerine [الحرم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁷ F Nüshasında [الجزم] yerine [الحرم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁸ F Nüshasında [الجزم] yerine [الحرم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

⁸⁹ F Nüshasında [الجزم] yerine [الحرم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 5A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 10.

kâtipleri hattlarını güzelleştirmeye özel bir ihtimâm göstermeye, insanlar da bu konudaki başarılarıyla övünmeye başladılar.⁹⁰

el-Ahvel el-Muharrir

Bu esnada Bermekîlerin sanatkârlarından olup hattın anlamlarını ve şekillerini çok iyi bilen el-Ahvel el-Muharrir diye tanınan bir adam ortaya çıktı. Hattın yazılış şekilleri ve kânûnları üzerine konuştu ve bunu birkaç çeşide ayırdı. Bu adam sultanın uygulansın diye tomarlarda yazdırıp taşradaki krallara gönderdiği mektupları yazardı. Kendisi son derece mahirdi⁹¹ ve o derece de kirliydi. Bununla beraber müsamahakârdı. Hiçbir şeye çok değer vermezdi (hiçbir şeye düşkünlüğü yoktu).⁹²

Kalemleri düzene koyduğunda öncelikle ağır kalemleri başa aldı. Bunlardan biri *tomar kalemi*dir. Bu en değerli olanıdır. Bu yazı hurma dalıyla tam⁹³ tomara yazılırdı. Bazen de kalemle yazılırdı. Kâtip de mektupları onunla krallara ulaştırırdı.

Bu kalemler kapsamında *sülüseyn kalemi*, *sicillât kalemi*, *uhûd kalemi*, *muâmerât kalemi*, *emanât kalemi*, *dîbâc kalemi*, *müdebbec kalemi*,⁹⁴ *mürassa' kalemi* ve *teşâci*⁹⁵ kalemi yer almaktadır.

Zû'r-Riyâstîn (Riâseteyn) el-Fadl b. Sehl inşada iyice yetiştiğinde⁹⁶ bir kalem daha icat etti. Bu kalemlerin en güzeliydi ve “*riyâsî*” diye bilinir. Bu da birçok kaleme ayrılır. Bunların kapsamında *riyâsî-yi kebîr kalemi*, *Riyâsî'nin nisfkalemi*, *sülüskalemi*, *sağîr-i nisfkalemi*, *hafî-i sülüskalemi*, *muhakkakkalemi*, *mensûrkalemi*,

veşykalemi, *rikâ' kalemi*, *mükâtebât kalemi*, *gubâr-i halbe*⁹⁷ *kalemi*, *nerciskalemi*, *beyâdkalemi*.⁹⁸

el-Berberî el-Muharrir ve Çocuklarının Haberleri

Kitâbın burası ondan söz etmeyi gerektirdi, biz de burada ondan bahsettik. O, İshâk b. İbrahim b. Abdullah b. es-Sabbâh b. Bısr b. Süveyd b. el-Esved et-Temîmî,⁹⁹ sonrasında es-Sa'dî'dir. İbrahim [in babası] şaşî idi.¹⁰⁰ İshâk ise Muktedir ve çocuklarının öğretmeni idi.¹⁰¹ Künyesi Ebû'l-Huseyn idi.

Ebû'l-Huseyn'in hat ve kitâbet ile ilgili *Tuhfetu'l-Vâmik* adını verdiği bir risalesi vardır. Onun zamanında hattı kendi hattından daha güzel, ondan daha fazla kitâbetle (güzel yazı yazma)¹⁰² tanınan kimse görülmemiştir.¹⁰³

Onun kardeşi Ebû'l-Huseyn de kendisinin bir benzeriydi ve onun yolunu meslek edinmişti. Oğlu Ebû'l-Kâsim İsmail b. İshâk b. İbrahim ve onun da oğlu Ebû Muhammed el-Kâsim b. İsmail b. İshâk, onun oğullarından biri de Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Ebû İshâk'tır. Bu topluluk hüsn-ü hattın ve yazma bilgisinin zirvesinde idiler.¹⁰⁴

İshâk'tan önce İbn Ma'dân¹⁰⁵ diye bilinen bir adam vardı. İshâk ondan (ilim, icâzet) almıştı. Ebû İshâk en-Nemsise İbn Me'dân'ın *gilmânından* birisidir.

Benû Vechî'n-Na'ce, İbn Münir, ez-Zenfeletî¹⁰⁶ ve ez-Zâveydî (ez-Zevâidî)¹⁰⁷ de muharrirlerdendir.

⁹⁰ Krş. el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 11. Diyor ki: “Öncekilerin hatlarıyla yazılmış kitaplar görürüz, iki yüz senesinden öncekiler Kûfî'nin şeklinden başka bir biçimde yazılıdır. Şu anda oturmuş bulunan şartlara doğru bir değişim içine girmiştir. Onan nakledilmeye yakın olduğundan Kûfî yazıya daha meyyal durumdaydı.” Bu türden hatlar bu süreçte ve bundan sonra İbn Mukle ve 'Alî b. Hilâl b. el-Bevvâb'ın eliyle açık bir farkla gelişip güzelleştiriler.

⁹¹ F Nüshasında [الحرفة] yerine [الخرفة] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 11.

⁹² Bu ifadenin manası tam olarak netleştirilemedi. Cümlelerin anlamını dil uzmanları: *Onun, hiçbir şeye önem vermediği, toplumda hiçbir değerinin olmadığı, hiçbir şeyde titizlik göstermediği, kendisini hiçbir şeye vermediği* gibi değişik şekillerde ifade etmişlerdir. Krş. Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, 59-60 (en-Nedîm'den naklen); IV, 126-130. Ahmed el-Muharrir altında. es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, VIII, 300-301.

⁹³ F Nüshasında [تام] yerine [شام] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 11.

⁹⁴ F Nüshasında [المدنج] yerine [المدمج] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 11.

⁹⁵ F Nüshasında [التشاجي] yerine [النساج] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 11.

⁹⁶ Asıl Nüşada [أشأ] yerine [نشأ] yazılıdır.

⁹⁷ Asıl Nüşada ve *Mu'cemu'l-Udebâ'*'da [الحلئة]; *Subhu'l-A'sâ*'da ise [الحلئة] şeklindedir.

⁹⁸ Yazmanın kenarında şöyle yazılıdır: “İshâk'ın *Kitâbu'l-Kalem* diye bir eseri vardır. Onun kendi el yazması olan Nüshasını gördüm.” Bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, 59-60 (en-Nedîm'den naklen); el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 12.

⁹⁹ Asıl Nüşanın ve P Nüshasının kenarında şöyle yazılıdır: [İshâk'ın “*Kitâbu'l-Kalem*” adlı bir eseri vardı. Kendisinin el yazısından onun bir Nüshasını gördüm].

¹⁰⁰ Yâkût'un kaydına göre “O da muharrir idi.” Bkz. *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, 59, 60-61.

¹⁰¹ “O, aynı zamanda İbn Mukle'nin de hocasıdır.” Bu açıklama Yâkût'tan alınmıştır.

¹⁰² F Nüshasında [الكتب] yerine [الكتبة] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 12.

¹⁰³ Yâkût ve Safedî şu bilgileri verir: İshâk'ın *Kitâb el-Kalem*, *Kitâb Tuhfetu'l-Vâmik*, *Risale fi'l-Hatt ve'l-Kitâbe* adını taşıyan kitapları vardır.

¹⁰⁴ Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, 59, 60-61; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, VIII, 393.

¹⁰⁵ *İbn Me'dân*: O, Ebû İshâk İbrahim b. Müceşşir el-Kâtib el-Bağdâdî. Daha önce geçmişti. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 18/1.

¹⁰⁶ F1 Nüshasında [الزئطى]

¹⁰⁷ F Nüshasında [الراویدی] yerine [الراویدی] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 12. F1 Nüshasında ise [الراویدی] yazılıdır.

[İbn Mukle ve Ailesi]

Muhammed b. İshâk dedi ki: Ebû Ahmed el-Abbâs b. el-Hasan,¹⁰⁸ Ebû'l-Hasan Alî b. İshâ¹⁰⁹ ve Ebû Alî Muhammed b. Alî b. Mukle¹¹⁰ mürekkeple yazan vezîrlere ve kâtiplerdendir. Onun doğumu iki yüz yetmiş iki (272) senesi şevvâl ayından dokuz gün kala Perşembe günü ikindiden sonradır. Vefatı ise, üç yüz yirmi sekiz (328) senesi Şevvâl ayından on gün geçce Pazar günüdür.

Mürekkeple yazanlardan biri de onun kardeşi Ebû Abdullah el-Hasan b. Alî'dir. İki yüz yetmiş (270) senesi Ramazan ayı çıkarken ki Çarşamba gününün fecri atarken doğmuştur. Üç yüz otuz sekiz (338) senesi Rebûlâhîr ayında ise vefat etmiştir.¹¹¹

Bu iki adam, maziden günümüze kadarki zamanda benzeri görülmemiş kişilerdir. Her ikisi de babaları Mukle'nin hattı üzere yazarlardı.

Mukle'nin ismi ise Alî b. el-Hasan b. Abdullah'tır. "Mukle" ise, lakaptır.

Onların döneminde ve onlardan sonra kendi ailelerinden ve çocuklarından bir topluluk yazma ile uğraşmıştır. Ama onlara yaklaşmamışlardır. Onlardan birinin nadirliği¹¹² harften sonra harfin, kelimedenden sonra kelimenin getirilmesindedir. Bu konuda kemal sadece Ebû Alî ve Ebû Abdullah'dır. Onların çocuklarından yazma ile uğraşanlardan bazıları Ebû Muhammed Abdullah, Ebû'l-Hasan b. Ebû Alî, Ebû Ahmed Suleymân b. Ebû'l-Hasan ve Ebû'l-Huseyn b. Ebû

Alî'dir. Ben onların dedeleri Mukle'nin el yazısıyla yazılmış bir Mushaf gördüm.¹¹³

Bahse Konu Olan Mushafları Yaldızlayanların (Tezhip ile Uğraşanların) İsimleri

el-Yaktîni, İbrahim es-Sağîr, Ebû Mûsâ b. Ammâr, İbn es-Sakatî, Muhammed ve İbn Muhammed, Ebû Abdullah el-Huzeymî ve oğlu, zamanımızdadır.

Bahse Konu Olan Ciltçilerin İsimleri

İbn Ebû'l-Harîş. Me'mûn'un Hikme Kütüphanesinde ciltçilik yaptı. Şiffetu'l-Mikrâd el-'Uceyfi, Ebû İshâ, İbn Şeyrân,¹¹⁴ Dimyâne el-A'ser, İbnü'l-Haccâm, İbrahim, Oğlu Muhammed, el-Huseyn b. es-Saffâr (da bu işle meşgul olurlardı).

Kalemin Üstünlüğü Üzerine Söylenebilecekler

el-Attâbî¹¹⁵ dedi ki:

Kalemler, kıvrak zekâların binekeridir.

İbn Ebû Duâd¹¹⁶ ise:

Kalem, aklın büyükelçisi, ulaşı, en uzun dili, en üstün tercümanıdır, demiştir.

Turayh b. İsmail es-Sekafi de:

İnsanların akılları kalemlerinin dişleri altındadır, der.

Aristâtâlîs dedi ki:

Kalem, illet-i fâiledir. Mürekkep, illet-i heyûlâniyyedir. Yazı, illet-i sûriyyedir. Belâğat ise illet-i mütemmimedir.

el-Attâbî dedi ki:

Kalemlerin ağlamasıyla kitaplar tebessüm¹¹⁷ eder.

¹⁰⁸ Ebû Ahmed el-Abbâs b. el-Hasan b. Eyyûb. Abbasilerin vezîrlere biriydi. Vezir el-Kasım b. Ubeydullah onun hızlı kalem kullanmasına hayran kalırdı ve : "O'nun eli benim kelimelerimi geçiyor." derdi. *ez-Zehbî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIV, 51-55.

¹⁰⁹ Ebû'l-Hasan Alî b. İshâ b. Dâvûd b. el-Cerrah. Abbasi Hükümdarları Muktedir ve Kâhîr'in vezîriydi. 334/946 sesesinde vefat etmiştir, ilerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 398.

¹¹⁰ Ebû Alî Muhammed b. Alî b. Mukle, harflerin mühendisliği üzerinde çalışan ilk kişidir. Onların ölçülerini, boyutlarını, noktalarını ve hareketlerini tutarlı ve sağlam biçimde belirleyen de odur. Böylece hece harflerinin her birine mahsus bir özellik kazandırmıştır. Her bir harfin elife karşı konumunu sınırlamıştır. Bu da genel geçer bir düzenlemenin yolunu açmış, hece harflerinin tümü bütün incelikleriyle ortaya konmuştur. Bu şekilde zapt altına alınmış hatta bundan böyle ona el-Hattü'l-Mensûb adı verilmiştir. İbn Mukle'nin kendi el yazısı ile yazılmış eserlerinden hiçbiri zamanımıza kadar ulaşamamıştır. Fakat hicri dördüncü asırdan bize ulaşmış bulunan her yönü ile olgunlaşmış yazılarda onun tesiri açıktır. Mesela Muhelhil b. Ahmed ve Muhammed b. Esed el-Kâtîb'in yazıları bize onun etkisini göstermeye yeterlidir. Bu konuda Müberred'in "el-Muktedab" adlı eserinin yazma Nüshası İstanbul Köprülü Kütüphanesinde mahfuzdur, İstanbul Reisu'l-Küttâb Kütüphanesi'nde mahfuz olan "Merâsin ve Eş'âr Ani'l-Yezîdî" adlı kitabının elyazma Nüshası da bunun açık bir delilidir. Krş. el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 13. Ayrıca

bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 342, V,113-118; İbn Fadlullah el-'Umerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, XI, 117-120; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XV,224-230; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IX, 109-110; İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, II, 140-141; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 13; Se'âlibî, *Simâr el-Kulûb fi'l-Mudaf ve'l-Mensûb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Daru Nahdati Mısır, Kahire, 1966, s. 343-344.

¹¹¹ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, V, 117-118.

¹¹² F Nüshasında [يندر الواحد] yerine [يبذر الواحد] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 6B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 12.

¹¹³ Açıktır ki en-Nedîm, "İbnü'l-Bevvâb" diye tanınan Ebû'l-Hasan 'Alî b. Hilal el-Bağdâdî'yi ya tanımamıştır ya da onun zamanında bu kişi henüz şöhret olmamıştır. Çünkü onun bu alandaki mahareti ve çalışmaları en-Nedîm gibi bir adam tarafından ele alınmasını gerektirir. Özellikle kendisine nispet edilmesi sabit olan yegâne Mushaf'ın bu zat tarafından 391/1000 tarihinde yazılıp günümüze kadar geldiğini düşündüğümüzde bu gereklilik daha da açıklık kazanır. Bu zatın vefat tarihi, 413/1022 veya 423/1032 senesidir.

¹¹⁴ F1 Nüshasında [شيران] yerine [شيران].

¹¹⁵ Ebû Amr Külsûm b. Amr b. Eyyûb el-Attâbî'den ilerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 376.

¹¹⁶ F1 Nüshasında: [دواد]. İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 589.

¹¹⁷ F Nüshasında [تبسم] yerine [تبسم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 12.

el-Kindî¹¹⁸ de: *Kalem, nefâ‘ [نفاع] vezni üzerinedir. Çünkü fâ seksen; nûn, elli; elif, bir; ayn ise yetmişe denk gelir ve böylece o da iki yüz bir (201) eder. Kalem [القلم] ise, elif, bir; lâm otuz; fâ, yüz; lâm, otuz; mîm ise kırka denk gelir ve böylece o da iki yüz bir (201) eder.*

Abdulhamîd¹¹⁹ dedi ki:

Kalem bir ağaçtır; meyvesi¹²⁰ lafızlardır. Düşünce denizdir, incisi hikmettir. Susamış akıllar, ondan kana kana içerler.

Hattın Faziletleri ve Arapça Sözü Methi Hakkında Söylenebilecekler

Beytu'l-Hikme'nin sahibi¹²¹ İbn Râheyûn el-Kâtib¹²² diye tanınan Sehl b. Hârûn dedi ki: Arapça harflerin sayısı yirmi sekizdir yani Ay'ın menzilleri sayısı kadardır. Arapça bir kelimenin azami ölçüde meydana gelebileceği harf sayısı, ziyâdeleriyle beraber, yedi harftir yani Yedi Yıldızların sayısı kadardır. Zevâid harfleri de on iki tanedir yani on iki burç adedi kadardır. Harflerin bir kısmı lâm-ı ta'rîf ile kaynaşır;¹²³ bunlar da on dört harftir tıpkı Ay'ın yer altında gizlenen menzilleri gibi. On dört harf de zahirdir, kaynaşmaz.¹²⁴ Geri kalan zahir menziller¹²⁵ gibi. İ'râb da, ref', nasb ve hafz olmak üzere üç hareke kılınmıştır. Zira doğal hareketler üç tanedir. Bir hareket vasattan gelir. Tıpkı ateşin hareketi gibi... Bir hareket vasata doğru gider. Arzın hareketi gibi... Bir hareket de vasat üzerindedir. Aynı feleğin hareketi gibi... Bu ise ilginç bir ittifak ve kıvrak zekâyâ dayanan bir yorumdur.

Kindî der ki:

Görkemlilik ve incelik açısından herhangi bir yazının Arap yazısı kadar elverişli (uyumlu) olduğunu bilmiyorum. Ondaki sürat imkânı, onun dışındaki hiçbir yazıda mümkün değildir.

Eflâtûn¹²⁶ dedi ki:

Yazı, aklın boyunbağıdır.

Uklîdis¹²⁷ ise.

Yazı, cismani aletlerle ortaya çıksa da, ruhani bir mühendisliktir, der.

Ebû Dulef el-İclî¹²⁸ der ki:

Yazı, ilimlerin bahçeleridir.

Nazzâm¹²⁹ da:

Yazı, bedeninin duyu organlarıyla ortaya çıksa da, ruhta kök salmıştır, der.

Hattın Çirkinliği Üzerine Söylenebilecekler

Yazının çirkinliği, iki müzmin (kronik) hastalıktan biridir,¹³⁰ denir.

Yine denmiştir ki:

Yazının çirkinliği, edebiyatın müzmin hastalığıdır.

Ayrıca:

Çirkin yazı, edebiyatın kılığıdır, denmiştir.

Kitapların Faziletleri Üzerine Söylenebilecekler

Sokrat'a:

Sürekli kitaplara bakarak gözlerine bir şey olacağından korkmuyor musunuz? denmiş.

O da:

Basiretim sağlam olduğu müddetçe, gözlerimin sakatlanmasından endişe etmem, demiş.

Mehnûd (Mehbûz) der ki: Eğer kitaplar öncekilerin deneyimlerini kaydetmemiş olsaydı, unutkanlıkla beraber sonrakilerin sözleşmeleri de çözümlü giderdi.

Buzurcumîr¹³¹ de:

Kitaplar, hikmetlerin sedefleridir. İnsanın doğasındaki cevherleri ortaya çıkarırlar, demiştir.

Bir başkası ise şöyle söylemiş:

Şu ilimler fevârid'dir; kitapları onlar için bir nizam yapınız. Şu beyitler de şevârid'dir; kitapları onlar için yular yapınız.¹³²

Külsûm b. Amr el-'Attâbî'nin¹³³ şiiri:

Bizim Nedîmlerimiz vardır; sözleri usandırmaz¹³⁴

Emindirler, me'mündurlar; hem giyabımızda, hem yanımızda

İlimlerinden bizlere fayda verirler; geçmişin ilminden

Bir görüş, bir uslandırma ve dosdoğru bir iş olarak

¹¹⁸ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 182.

¹¹⁹ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 364.

¹²⁰ F Nüshasında [ثمرتها] yerine [ثمرها] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 12.

¹²¹ F1 Nüshasında Beytu'l-Hikme kitabının sahibi.

¹²² İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 373-374.

¹²³ F Nüshasında [يندغم] yerine [يدغم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 13.

¹²⁴ F Nüshasında [لائتدغم] yerine [لائتدغم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 13.

¹²⁵ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, III, 16-17.

¹²⁶ İlerde bahsedilecek, bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 155.

¹²⁷ İlerde bahsedilecek, bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 207.

¹²⁸ İlerde bahsedilecek, bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 360.

¹²⁹ İlerde bahsedilecek, bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 570.

¹³⁰ F Nüshasında [أحد] yerine [احدي] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 13.

¹³¹ Bkz. 'Alî b. Bâli el-Kustantinî (v.992), *Hayru'l-Kelâm fi't-Takassî an Aġlât el-'Avâm*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, 'Âlemu'l-Kutub. Beyrut 1407/1987, s. 23.

¹³² *Fevârid*: Sürüden kopan koyun. *Şevârid*: Sürüden ayrılmış deve, ceylan, düzensiz şiir, garip ve nadir kelime.

¹³³ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 376; ayrıca krş. el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 129-130.

¹³⁴ F Nüshasında [ما نيل] yerine [ما نمل] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 13.

Korktuğumuz bir illet olmaksızın, kuşku korkusu da olmadan

Biz de ne sakınırsanız onlardan parmaklarımızı ne de ellerimizi

Eğer onların hayatta olduklarını söylersem, yalancı olmam

*Onların ölü olduklarını söylesem de hata etmiş olmam.*¹³⁵

Nettâha, adı Ahmed b. İsmâîl'dir. Künyesi Ebû Ali'dir. Bu kişi ilerde kitabın sıfatı konusunda detaylı biçimde ele alınacaktır¹³⁶- dedi ki:

Kitap, sen meşgul iken kendiliğinden gelip uğraştırmayan, sen çalışırken gelip seni çağırmayan bir sohbet arkadaşıdır. Sen onu karşılamak için üstünü başını düzeltmek güzelleştirmek zorunda kalmazsın. Kitap, senin değerini düşürmeyen oturma arkadaşıdır. Seni kandırmayan dosttur. Seni bıktırmayan yol arkadaşıdır. Sana fazla yüklenmeyen¹³⁷ öğüt verendir.

es-Seriyy b. Ahmed el-Kindî,¹³⁸ bana kendisi için yazdığı şu şiirini okudu. Dedi ki, ben bir dostuma hediye ettiğimiz cüzün sırtına şöyle yazdım ve onu siyah cilt ile ciltledim:

Sararmaya başladı zıddını göstermeye

Tıpkı gecenin vedalaşırken sarardığı gibi

Onu sana gönderdim, dilsiz olarak

Gözler niyaz ediyordu, bıraktığı için

O elbisesini giyerken bir sessizlik çöktü

Akıllıdır eğer çözerse çok fayda görecektir

*Onun nurları toplanır, bütünüleşir*¹³⁹

Sabah akşam gider gelir toplu halde

Gönüller karşılaşır, onunla sevinerek

Üzüntüler onunla karşılaşınca, yere serilir

Hava almaya çıkarken yolunu ondan ayırma

O yapması gerekenlerin hepsini yapayazmıştır.

Ebû Bekr ez-Zuheyrî,¹⁴⁰ İbn Tabâtabâ için defterlerde bana şu şiiri okudu:

Allah için kardeşirler, bir övünç ifade ettiler

Onların ulaşması ve vefalarıyla ben çoğalırım.

Onlar, görülmez dillerle konuşanlardır

Onlar, gizlenen sırları araştıranlardır.

Eğer bir Arap'tan ve bir Acem'den birlikte istersem

Bir ilim, defterlerde geçmiş bulunan, haber verirler

Hatta sanki ben onun zamanına tanıklık etmişim gibi

Hatta onun ardından asırlar geçmiş olmasına rağmen

Eğer ben hitabet arıyorsam, yükseğe çıkan hatiplerdir

Yeterlidir ve yeterlidir defterler için minber.

Nice adamlar sınanmıştır onlarla ancak

Yiğidin aklı ilim kitabıyla sınanır.

Nice kötü sohbet arkadaşını onunla hezimete uğratmışım

Hiçbir ordu onu hezimete uğrattak gücü kendinde bulamaz.

Muhammed b. İshâk dedi ki: Ben bu konuyu ve ona benzer meseleleri, *el-Evsâf ve't-Teşbihât* ile ilgili olarak telif ettiğim kitabın "*el-Kitâbe ve Edevâtuhâ*" Makâlesindeenine boyuna inceledim.

Süryânî¹⁴¹ Kalemî Üzerine Söylenebilecekler

Müfessir Tiyâdûrus, Tevrât'ın Birinci Sifrinin tefsirinde¹⁴² şunları kaydetmiştir: Allah Tebareke ve Teâlâ, Âdem'e Nebâtî lisanıyla hitap etmiştir. O, Süryânî lisanının en fasihidir.¹⁴³ Babil halkı da bu dille konuşurdu. Allah, dilleri birbirine karıştırdığında ümmetler değişik bölgelere ve yerlere dağıldılar. Babil'in dili ise, kendi hali üzere kaldı. Ehlu'l-Kurâ'nın konuştuğu Nebâtî lisanı ise kırık bir Süryânicedir ve lafız olarak düzgün değildir.

Başkası ise der ki: Kitaplarda ve okumalarda kullanılan dil ise fasihtir ve Sûriyâ ve Harrân ehlinin dilidir.

Süryânice hattı ise, âlimler tarafından bulunmuştur. Onlar da bunun üzerinde anlaşmışlardır. Diğer tüm yazılı metinler de bu şekilde oluşmuştur.

Diğer biri ise şöyle der: İncillerin birinde veya Hıristiyanların diğer bir kitabında anlatılır ki, Sîymûrs

¹³⁵ Bu şiir, Külsûm b. Amr el-'Attâbî'nin *Mu'allaka*'sında yer alır.

¹³⁶ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 387.

¹³⁷ F Nüshasında [لايستزك] yerine [لايستزك] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 7B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 13. Krş. Cahız, *el-Hayevân*, I, 50-51. Burada en-Nedîm'in en-Netâha'ya nisbet ettiği şeyler yer alır.

¹³⁸Bu zat, *es-Seriyy er-Reffâ*'dır. Meşhur bir şairdir. Musul doğumludur. Küçüklüğünde bir dükkânda çırak olarak çalışırdı, ama aklı fikri edebiyat ve şiirdeydi. Doğasında tatlı bir şiirsellik vardı. Her fırsatta şiir yazardı. Seyfuddevle'ye bir methiye yazdı. Vezir el-Muhallebî ve onların reislerinden birkaç kişiye methiye tarzında şiirler yazdı. Şiiritutuldu ve revaç buldu. Sonunda meşhur bir şair oldu. Kullandığı kelimeler tatlı bir uyum ve ahenk içindedir. Özellikle tasvir ve teşbih sanatını çok kullanır. Musullu iki meşhur şair olan Ebû Bekr Muhammed b. Halid ve Ebû 'Usmân Sa'îd kardeşler ile karşılıklı hicivleşme sonucu arası açıldı. Onu edebiyat meclislerinden ve önemli toplantılardan tard ettiler.

Dünyası daraldı Verrâklıkta (istinsah, ciltleme) çalışmak zorunda kaldı. Borç harç yükü altında ezildiği bir sırada 366/976 senesinde Bağdat'ta vefat etti. Bkz. el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, IX, 194; Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XI, 182; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 359; İlerde bahsi gelecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, s. 28-29.

¹³⁹ F Nüshasında [تحيز أنواعه جامعاً] yerine [تحيز أنواعه جامعاً] ifadesi yer alır. Bkz. Varak 8A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 14.

¹⁴⁰ F Nüshasında [الزهيري] yerine [الزهري] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 8A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 14.

¹⁴¹ F Nüshalarında (1134, 1135) kelime [السورياني] (Suvrayânî) şeklinde harekelenmiştir. Bkz. Varak, 8A...

¹⁴² F Nüshasında [في تفسير السفر الأول] yerine [في تفسير السفر الأول] ifadesi yer alır. Bkz. Varak 8A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 14.

¹⁴³ F Nüshasında [أفصح من اللسان السرياني] yerine [أفصح من اللسان السرياني] ifadesi yer alır. Bkz. Varak 8B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 14.

denen bir melek, Âdem'e bizim bu zamanımızda yaşayan Hıristiyanlar tarafından kullanılmakta olan Süryânice yazısını öğretmiştir.

Süryânîlerin yedi kalemi vardır. Bunlar: *Meftûh*; buna istirencâlâ adı verilir. En değerli ve en güzel olanı budur. Buna *hatt-ı sekil* adı verilir. *Mesâhif* ve *tahrîr* kalemi de bunun bir dengidir. *Muhakkak*;¹⁴⁴ buna İskolusyâ¹⁴⁵ adı verilir. Ona *eş-şekl el-mudevver* (yuvarlak şekil) adı da verilir. Bunun bir dengi *verrakların* kalemidir. *Sertâ*; bununla yazışmaları yazarlar. Bunun Arapçadaki dengi *rikâ'* kalemidir. İşte Süryânî hattının misali: *****.¹⁴⁶

Fârisî Kalemi Üzerine Söylenebilecekler

Deniyor ki: Farsçayı ilk konuşan kişi Ciyûmert'tir. Fârisiler ona *Kil Şah* adını verirler. Manası *Çamur Kralı*¹⁴⁷ demektir. Bu onlara göre, beşeriyetin babası Âdem'dir. Kimisi de: Farsça ilk yazıyı yazan Ecdihâk'ın arkadaşı olup *Dahhâk* diye bilinen Vendasb¹⁴⁸ oğlu Beyûrasb'tır, der. Yine denmiştir ki: Esfeyân oğlu Efrîdûn, kendi çocukları olan Selem, Tûç ve İyrec arasında yeryüzünü bölüştürürken onların her birine ma'mûrenin (dünyanın) üçte birini tahsis etti ve onlar için [hakem olması kastıyla] bir kitap yazdı.¹⁴⁹

Emâdu'l-Mûbez bana dedi ki: Bu kitap Çin kralının yanındaydı. Yezdecird zamanında onu da diğer fârisi hazineleri (mukaddes emanetleri) ile beraber taşıdılar. Allah daha iyi bilir.

Deniyor ki: İlk yazıyı yazan kişi Evinchân oğlu Cem eş-Şîd¹⁵⁰ idi. Tüster'in taşra bölgelerinden biri olan Âsân'a inedi.

Fârisiler şuna inanırlar: O, yeryüzüne hâkim olup cinler de ona boyun eğince, İblis de emrine girince, ona

gönülde olanı açığa çıkarmasını emretti. O da ona yazmayı öğretti.

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî'nin¹⁵¹ kendi telifi olan *Kitâbu'l-Vuzerâ*'nın el yazmasında okudum.¹⁵² Dedi ki: Kral Luhrasb oğlu Yustasb'tan önce kitaplar ve mektuplar azdı. Onlar sözü enine boyuna yayma, manaları fasih lafızlarla gönüllerden çıkarma gücünü kendilerinde bulamazlardı. Aşağıdaki cümleler, Cem eş-Şîd'in sözlerinden muhafaza edilip tedvin edilenlerdendir:

*Evinchân'ın oğlu Cemu'ş-Şîd'ten Edrabâz'a: Ben sana Yedi İklimin Siyasetini emrediyorum. Bunu uygulamaya çalış. Sana emrettiğimi onun siyasetinde esas al. Bunlardan biri de: Efrîdûn b. Buzka ve Esfeyân ***** Efrîdûn b. Esfeyân'dan....ya. Ben Dubâvend'in Biyermeasını¹⁵³ sana mükâfat olarak verdim. Bunu kabul et. Kendine gümüşten bir taht¹⁵⁴ edindin ve onu altın suyula süsle.*

Onlardan biri de:

Keykâvus b. Keykabâz'dan Rustum'e: Ben seni kulluk boyunduruğundan azad ettim ve seni Sicistan'a kral yaptım. Hiç kimseye kulluk yapma¹⁵⁵ ve sana emrettiğim gibi Sicistan'a krallık yap.

Yustasb kral olduğunda yazı yazma yaygınlaştı. Mecûsî Şerâti'nin sahibi İsbîtmân¹⁵⁶ oğlu Zerâdüşt ortaya çıktı. İlginç kitabını¹⁵⁷ tüm dillerle ortaya koydu. İnsanlar da bu esnada kendilerini yazıya ve yazmayı öğretmeye verdiler. Böylece çoğaldılar ve maharet kazandılar.

¹⁴⁴ F Nüshasında [المحقق] yerine [المخفف] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 8B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 14.

¹⁴⁵ F Nüshasında [اسكوليا] yerine [اسكوليا] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 8B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 14.

¹⁴⁶ Asıl Nüshasının bu kısmında iki satırlık bir boşluk vardır. Bu Nüshanın kenarına şöyle yazılmıştır: "Biz Düstür'da gördüğümüz şekilde bir boşluğu kendi Nüşamızda da öylece boş bıraktık. Aynı zamanda Kitabın tamamında Asıl Nüşada yer alan boşluklara denk bir boşluğu kendi Nüşamızda da bu şekilde boş bıraktık." *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 14. Fazıl Ahmed Paşa Nüşalarında (1134 ve 1135) bu boşluğa yer verilmemiştir. Bkz. Varak, 8B.

¹⁴⁷ [جيومرت] veya [كيومرت], İran Mitolojisinde beşeriyetin babası olarak gösterilir. Müslümanlar onu Hz. Âdem olarak müşahhaslaştırırlar. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zehab*, I, 260-262.

¹⁴⁸ Mes'ûdî bu kelimeyi [أزوندسب] olarak kaydeder.

¹⁴⁹ Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zehab*, I, 264-266.

¹⁵⁰ F1'de [أولجهان].

¹⁵¹ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 394, II, 323.

¹⁵² Cehşiyârî'nin *Kitâb el-Vuzera ve'l-Küttâb* adlı eserinden bize ulaşan Viyana Milli Kütüphanesinde 916 numarada

muhafaza edilen tam olmayan bir bölümüdür. Cehşiyârî'nin vefat tarihi, 331/943 senesidir. Kitabı 546 Hicri yılında istinsah edilmiştir. Bu kitap 1926'da Leipzig yayınlanmıştır. 1938'de ise Kahire'de neşredilmiştir. Mihâil Avvâd da son dönem tarihçilerinin elinde bulunan birtakım metinleri önce el-Mecme' el-İlmi el-A'rabî dergisinin 18 sayısında (Dımaşk 1943) yayınlamıştır. Sonra onu müstakil bir kitap olarak *Nusûsun Dâi'a min Kitâbi'l-Vuzerâ ve'l-Küttâb li-Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî* adıyla neşretmiştir (Beyrut, 1964). Buradaki haber, yayınlanan kitapta yoktur. Mihâil 'Avvâd da kitabın zayıf olan kısımları diğer kitaplardan toplamış ama bundan söz etmemiştir. Cehşiyârî'den ilerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 322, 392.

¹⁵³ F Nüshasında [ببرمعة] yerine [ببرمعة] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15. "Biyerme'a": Yumuşak, ince bir çeşit taş demektir.

¹⁵⁴ F1'de "ببريرك" yerine "سبريرك" yazılıdır.

¹⁵⁵ F Nüshasında [تقرن] yerine [تقرر] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9A, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15.

¹⁵⁶ F1 Nüshasında [استمات].

¹⁵⁷ Bu halk arasında "Zemzeme" diye bilinen kitaptır. Mecusiler ona "Bestah" derler. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûc ez-Zehab*, I, 270.

Abdullah b. el-Mukaffa¹⁵⁸ dedi ki: Farsçanın lehçeleri Fehleviyye, Durriyye, Fârisiyye, Hûziyye¹⁵⁹ ve Süryâniyye'dir.

Fehleviyye'ye gelince, bu Fehle'ye nispet edilmiştir.¹⁶⁰ Bu isimle beş ülke vardır. Bunlar da Asbehân, Rey, Hemezân, Mâh Nehâvend ve Azerbeycân'dır.

Durriyye ise, Medâin şehirlerinin dilidir. Kralın kapısında bulunan kişi de bu dili konuşurdu. Bu kelime kapının önünde bulunan kişiye nispet edilmiştir. Bu dilde Horâsân ehli, Belh ehilinin lehçesi olan Maşrik egemendir.

Fârisiyye ise, mevâbize (Furs fakihî ve Mecusilerin yargıcı), bilginler ve benzerlerinin konuştuğu dildir. Bu Farsehlinin dilidir.

*Hûziyye*¹⁶¹ de, krallar ve eşraftan kişiler birbirleriyle başa kaldıklarında, oyun ve lezzet yerlerinde ve nezaket ile konuştuklarında bu dili kullanırlardı. *Süryânice* de, bu dili sevâd (kırsal kesim, çiftçiler, tarım) ehli kullanırdı. Herhangi bir dille yapılan Süryânice yazışmalar da Fârsça'dır.

İbnu'l-Mukaffa' dedi ki: Furs'un yedi çeşit hattı vardır. Bunlardan biri borç yazımıydı. Buna "Deyn Defiriyye" (Defteriyye) adı verilirdi. Onunla *Vistak*'ı¹⁶² yazarlardı. İşte bu onun bir misalidir.*****¹⁶³

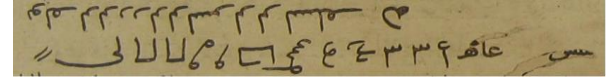
Bir başka yazım da Veyş Debîriyye diye adlandırılmıştır. Bu üç yüz altmış harften oluşuyordu. Onunla firâseti (incelik), zecri (kabalık), suyun şarılısını, kulak çınlamasını, gözlerin işaretlerini, imayı, kaş-yüz hareketlerini ve buna benzer şeyleri yazarlardı. Biz bildiğimiz hiç kimsede¹⁶⁴ bu yazının izine

rastlamadık. Furs'un çocuklarından bugün söz konusu yazıyla yazan birisine ulaşamamıştır.

Emâdu'l-Mûbez'e bu yazıyı sordum. Evet, dedi. Bu tercüme türünden bir şeydir. Tıpkı Arapçanın yazımında tercüme olduğu gibi.

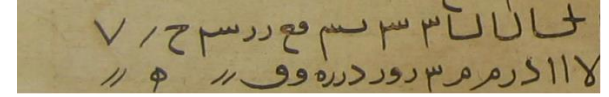
Bir yazım daha vardır ki, ona *keştec*¹⁶⁵ adı verilir. Bu yirmi sekiz harftir. Bununla anlaşmalar, *merzebe* (*mirzebe*)¹⁶⁶ ve *ikta*¹⁶⁷ belgeleri yazılırdı. Bu yazım ile Furs yüzüklerinin nakışları,¹⁶⁸ elbise ve sergilerinin süslemeleri ile dirhemlerinin¹⁶⁹ sikkesi yazılırdı.

İşte bunun bir misali:¹⁷⁰

171

Bir yazım daha vardır. Ona da *Niyem Keştec*¹⁷² adı verilir. Bu da yirmi sekiz harften oluşur. Bununla tıp ve felsefe metinleri yazılır. İşte bunun bir misali:¹⁷³

174

Şâh Debîriyye adı verilen bir yazım daha vardır. Acem kralları kendi aralarında halka karşı korunmak amacıyla bu yazıyı kullanarak yazıştırlardı.¹⁷⁵ Memleketin sair ahali bundan men edilirdi. Böylece kral olmayanların kralların sırlarına ulaşmalarının önüne geçmeye çalışırlardı. Ancak bu yazı da bize ulaşmamıştır.

Mektupların yazımı ise, nasıl konuşuluyorsa öyle yazılırdı.¹⁷⁶ Bu yazıda noktalar yoktu. Bazıları Babil

¹⁵⁸Abdullah b. el-Mukaffa' ile ilgili bilgiler için bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 367-369.

¹⁵⁹ F1 Nüshasında kelime noktasızdır.

¹⁶⁰ Asıl Nüshada kelime [فمنسوب] şeklinde yazılmıştır.

¹⁶¹ F1 Nüshasında kelime noktasızdır.

¹⁶² Krş. Hamza el-Asbehânî, *et-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-Tashîf*, s. 21.

¹⁶³ F Nüshasında burada üç satırlık bir boşluk vardır. Sayfanın sol kenarında "bu şekilde görülmüştür/bulunmuştur" manasında [كذا وجد] yazılıdır. *Teceddud*, bunu [...] şeklinde bir boşlukla ifade eder. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15. Biz ise, bu tür boşlukları: [****] işaretiyle vermeye çalıştık.

¹⁶⁴ F Nüshasında [نعمله] yerine [قلمها] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15. Bu farklılık anlam değiştirir.

¹⁶⁵ F Nüshasında [الكشج] yerine [الكشج] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15. *Teceddud*, kelimeyi noktasız olarak kaydettiğinden onu birçok şekilde okumak mümkündür.

¹⁶⁶ F Nüshasında [المورنه] yerine [الموربة] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15. [مرزبة] *Merzebe*: Gemcilik, demircilik, kırmacılık, mermercilik, muhafızlık, süvari yetiştirme vb. manalara gelir. Bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, I, 135.

¹⁶⁷*İktâ'*: Hükümdarın haraca tabi bir arazi veya bölgenin mülkiyetini bir kişiye veya aileye bağış olarak vermesidir. Bu durumda oranın haracı düşer, küçük bir vergiye tabi

olur. 'Alî Muhammed Salâbî, *Faslu'l-Hitâb fi Sîreti İbn el-Hattâb: Emir el-Mu'minin Umar b. el-Hattâb*, II, 41-42; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerh Nehc el-Belâğa*, I, 269; III, 34.

¹⁶⁸ F Nüshasında [نفوش] yerine [نتفش] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15.

¹⁶⁹ F Nüshasında [دراهمهم] yerine [دراهمهم] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15.

¹⁷⁰ F Nüshasında [ومثاليها] yerine [وهذا مثاليها] şeklinde. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15.

¹⁷¹ Bu verilen yazıda ikinci satır sağdan sola doğru yazılmış, birinci satır ise soldan başa doğru yazılmıştır. Üstteki yazımın doğru şeklini görmek için sayfayı 180 derece çevirmek sağdan sola doğru okumak gerekiyor. Flügel Basımında bu bir kere orijinal haliyle diğer seferde ise düzeltilmiş haliyle verilmiştir. Ayrıca iki satır kadar da ilave yapılmış bulunuyor. Bkz. *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 16. Krş. Varak, 9B.

¹⁷² F Nüshasında [الكشج] yerine [الكشج] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 16.

¹⁷³ Bkz. F Nüshası, Varak, 9B.

¹⁷⁴ Flügel Basımında bazı ilaveler vardır. Bkz. F Nüshası, Varak, 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 16.

¹⁷⁵ F Nüshasında [ينكتون] yerine [ينكتون] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 16.

¹⁷⁶ F Nüshasında [ما يجري] yerine [ما يجري] kelimesi yer alır. Bkz. Varak 9B, *el-Fihrist (Tecdud)*, s. 15.

halkının konuştuğu ilk Süryânice diliyle yazılırdı. Farişi ile okunurdu. Harf sayısı ise otuz üç harfti. Buna da *nâme debîriyye* ve *hâm debîriyye* adı verilirdi. Bunu krallar hariç, memleketin sair sınıfları kullanırdı. Bu yazının bir misali şudur:

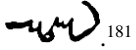
Bir yazım daha vardı ki, ona *râz sehriyye* adı verilirdi. Krallar bununla diğer milletlerden diledikleriyle paylaşmak istedikleri sırlarını yazarlardı. Bunun da harfleri ve sesleri¹⁷⁸ kırk taneydi. Her bir harfin ve sesin bilinen bir biçimi vardı. Onda nebetiye lehçesinden hiçbir şey yoktu. İşte (bunun) misali. *****¹⁷⁹

Onların *râs sehriyye* adı verilen bir yazımları daha vardı. Onunla mantık ve felsefe yazılırdı. Bu yirmi dört harfti. Bunda noktalar vardı. Ancak bu yazı da bize ulaşmamıştır.

Onların *zivarşin* adı verilen bir hicâ' (hiciv, tenkit) dilleri de vardı. Bu dilde harfleri hem bitişik hem de birbirinden ayrı halde yazarlardı. Bunlar yaklaşık bin kelimeden oluşurdu. Böylece birbirine benzeyen şeyleri birbirinden ayırabiliyorlardı. Bunun misali ise, Arapçada "et" anlamına gelen "goşt" kelimesini yazmak isteyen "busrâ" (ham hurma) yazar ama onu "goşt" diye

okurdu. Bunun bir misali şudur: ¹⁸⁰

Aynı şekilde Arapçada الخبز (*ekmek*) demek olan "nân" kelimesini yazmak isteyen onu *et* demek olan "اللحم" diye yazar ama "nân" diye okurdu. Bunun bir misali şudur:

Yazmak istedikleri her şeyi buna göre yazarlardı. Ancak değiştirmeyi gerektirmeyen birkaç şeyi kendi lafzıyla yazarlardı.

İbrânî Kalemî Üzerine Söylenebilecekler

Kadîm bazı kitaplardan okuduklarıma göre, İbranice diliyle yazan ilk kişi 'Âbir b. Şâlih'tir. O bunu kendi kavmi arasında belirledi ve onlar da onunla yazdılar.

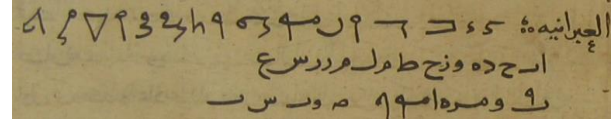
Tiyâdûrus ise, İbranice'nin Süryaniceden türemiş olduğunu zikretmiştir. Bu dile İbrânî [عبراني] denmesinin nedeni İbrahim'in Nemrûd b. Kûş b. Ken 'ân'dan kaçtığı sırada Şâm'a giderken Fırat nehrinden geçmiş [عبر] olmasıdır.

Yazıma gelince, Yahudiler¹⁸² ve Hıristiyanlar,¹⁸³ aralarından hiçbir ihtilafa düşmeden, İbranice yazımının taştan iki levhada olduğunu, Allah'ın, *adı yücedir Onun*, bunu ona verdiğini, Dağdan halka indiğinde onların puta taptıklarını gördüğünü, onlara öfkelenildiğini, kendisi sert bir adam olduğunu ve ikisini de kırdığını hikâyeye ederler. Dedi ki: Sonra da pişman oldu. Allah da, *adı yücedir Onun*, iki levha üzere yazmasını ve onlara *ilk yazımı* öğretmesini emretti.¹⁸⁴

Yahudilerden saygıdeğer adamlardan biri burada söz konusu olan İbranice'nin mevcut İbraniceden başka bir şey olduğunu, onun bozulduğunu ve değiştirildiğini belirtmiştir.

Yahudilerden ilim ehli olan biri de demiştir ki: Yûsuf, 'alehi's-selâm, Mısır'da Azîz'in vezîri olduğunda memleketin işlerini hesap ve işaretlerle kaydederdî.

İşte bunlar İbranice harflerinin şekilleridir:

¹⁸⁵

Rûmî Kalemî Üzerine Söylenebilecekler

Kadîm bazı tarihlerden okuduğuma göre, kadîm zamanlarda Yunanlılar, Mısır'dan birinin adı *Kumeyis* (*Kadmûs*),¹⁸⁶ diğerinin ki *Ağnûr* olan iki adam gelmeden

¹⁷⁷ Flügel Basımında bazı ilaveler vardır. Bkz. F Nüshası, Varak, 10A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 16.

¹⁷⁸ F1 Nüshasında [أصواتها] yerine [أصولها] yazılıdır.

¹⁷⁹ Müellif, misal yerinde herhangi bir işarete yer vermez. Bkz. Varak, 11A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 17.

¹⁸⁰ F Nüshasında misal yerine bir satırlık boşluk yer almaktadır. Bkz. Varak, 11A.

¹⁸¹ F Nüshasında, Teceddu'un burada yer verdiği bu kelime mevcut değildir. Bkz. Varak, 11A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 17.

¹⁸² Asıl Nüshanın burasında sayfanın kenarına: "Karşılaştırıldı; Birinci Fasikülün sonu" yazılıdır.

¹⁸³ Teceddu Basımında buradan (17. sayfanın 8. satırının ortası) [القرآن عن عثمان بن عفان] cümlesine kadar (31. sayfanın 29. satırının ortası) yaklaşık 15 sayfanın dayandığı Asıl Nüshada eksik olduğunu teessüfle ifade ettikten sonra, bu açığı Flügel Basımından tamamlandığını dile getirir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s.

17 ve 31; birinci dipnotlar. Allah'a hamd olsun ki, biz Teceddu gibi el-Fihrist'in matbu bir Nüshasına dayanmaya mecbur kalmadık. Elimizde Fazıl Ahmed Paşa'nın her iki Nüshası da (1134 ve 1135) mevcuttur ve bu eksik denemelerin yedi sayfası burada yer almaktadır. Bu kısmın Paris Nüshasında da mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Varak, s.10A-14B.

¹⁸⁴ F1 Nüshasında [للكتابة] yerine [الكتابة] yazılıdır.

¹⁸⁵ Bkz. F Nüshaları (1134 ve 1135), Varak, s. 10B. Bu Nüshalarda İbranice harfleri üç satır halinde verilmiştir. Teceddu ise bunları yedi satır şeklinde kaydetmiştir. Üstteki dört satır hiç benzeşmemektedir. Bunları, Flügel Basımından almış olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 17.

¹⁸⁶ Eymen Fuâd Seyyid bu ismi [قدمس] "Kadmus" diye okur. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 35. P Nüshasında (harekesiz olarak) [فيمس] "Feymus" diye yazılıdır.

önce, yazıyı bilmezlerdi. O ikisinin yanında on altı harf vardı. Yunanlılar bunlarla yazmaya başladılar.

Sonra onlardan biri dört harf daha ortaya çıkardı. Onlarla yazmaya başladı.

Daha sonra *Semûnîlis*¹⁸⁷ adı verilen diğer biri, dört harf daha ortaya çıkardı. Böylece yirmi dört harf oldu.

İshâk er-Râhib'in "Tarihinde" belirttiğine göre bu sıralarda Sukrâtîs (Sokrates) ortaya çıkmaya başladı. Rûmlardan bir adama onların diliyle kırık ifadelerlesordum. Bu kişinin "îtûmûlûcyâ" (etimolog) diye adlandırılan mertebeye¹⁸⁸ ulaştığı söylenirdi. Bu Rumca grameriydi.

Dedi ki: Rumların Medînetu's-Selâm'da kullandıkları bilinen üç kalem vardır. Onlardan biri, ilk kalemdir. Buna *Lîtûn* denir. Arap kalemlerinden bunun bir dengi, kendisiyle Mushafı yazdıkları verrâkların kalemidir. Onlar da bu kalemle Mushafı yazarlardı. Bu Rûm'un nâkilesi¹⁸⁹ arasında "Makdisî" diye bilinir.

Bu yazının misali şudur: *****.

Onların *Efûsfbâdûn* adı verilen bir kalemleri de vardır. Bu Arap kalemlerinde *sülûs* kalemine benzemektedir. Bunda *muhakkak* ile *müsehhele* ortakır.

Bunun misali ise şudur: *****.

Onların *Sûrîtûn* adını verdikleri bir kalemleri daha vardır. Bu muhaffef kâtiplerin kalemidir. Bu bizdeki *teressul-i diyevânîkalemine* benzemektedir. Burada harfler birbirine dağm edilir (iç içe geçirilir).

Bunun misali de şudur¹⁹⁰: *****.

Onların *sâmyâ* diye bilinen bir kalemleri de vardır. Bunun bizde bir benzeri yoktur. Çünkü burada bir harfe pek çok mana yüklenir ve birçok kelime onda cem edilir. Câlînûs, eserlerinin yer aldığı ve "Finekis" diye

adlandırılan bibliyografik kitabında bu yazıyı zikretmiştir. Bu sözcüğün manası *kitap listesi* demektir.¹⁹¹

Câlînûs¹⁹² der ki: Ben genel bir meclisteydim. Teşrih konusunda genel bir konuşma yaptım. Birkaç gün sonra bir dostum benimle karşılaştı ve bana dedi ki: Falan adam genel mecliste senin hakkında bir zabıt tutmuş ve senin şöyle şöyle dediğini kaydetmiştir dedi ve oradaki sözlerimi aynıyla tekrarladı. Ben ona *bunu nereden öğrendim*, diye sordum. Bana dedi ki: *Sâmyâ* kaleminde mahir bir kâtip ile karşılaştım.¹⁹³ O, senin her söylediğini olduğu gibi yazmış bulunuyor.

Bu kalemi, krallar ve seçkin kâtipler öğrenir. Sıradan insanlar, yüceliği nedeniyle, ondan men edilirler.

[Üç yüz] Kırk sekiz yılında Ba'lebekk'ten doktorluğa soyunan bir adam bize geldi. Bu adam *sâmyâ* ile yazabildiğini ileri sürüyordu. Biz de onu denedik; doğru söylediğini gördük. Biz on kelime konuşurduk o bize kulak veriyor ve sadece bir kelime yazıyordu. Sonra biz ona tüm söylediklerimizi tekrar etmesini istedik. Hepsini kelimesi kelimesine tekrar etti.

Ca'fer b. el-Muktefi¹⁹⁴ der ki: Rûm'un soldan sağa doğru yazmasının nedeni, onların inancına göre oturan kişinin tüm hallerinde yüzünü doğruya dönmesi gerekir. Yüzünü doğruya döndüğünde kuzey onun sol tarafına gelir. Bu durumda sol taraf sağ tarafa gelmiş olur. Kâtibin yolu, kuzeyden başlayıp güneye doğru gitmesidir.

Yine der ki: Rûm'un hat (yazı sanatı) ile ilgili kanunları ve yazı şekilleri vardır.

Bunlardan biri, art arda gelen yirmi dört harftir.¹⁹⁵ Onlar da gamâ, deltâ, kabâ, sigmâ, tâv ve hay'dır.

¹⁸⁷ Teceddud bu ismi [سمونيدس] "*Semûnîdes*" diye okur. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 36.

¹⁸⁸ F1 Nüshasında [مرتبة] yerine [عربية] yazılır.

¹⁸⁹ Eymen Fuâd Seyyid bu ismi [نافلة الروميين] "Beyne Nâfiletu'r-Rûm" diye okur. Teceddud ise [بيروم الروم] "Yeryâ'r-Rûm" şeklinde okur. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 36.

¹⁹⁰ F1 Nüshasının kenarında: [لم يذكر] "misal zikredilmemiştir" yazılıdır.

¹⁹¹ [فينكس] *Finekis*: Yunanca'da "Pinakes." Bu, Yunan doktoru Câlînûs'un kendi kitaplarının listesi veya bibliyografik eser sıralamasıdır. Bu liste tarihte kullanılmış şahsi eserler listesinin ilki sayılabilir. Callimachus m.ö. üçüncü asırda yaşayan kadim şairinin hazırladığı Yunan kültüründeki tüm önemli kitapları ve yazarlarının isimlerini içeren liste de bu konuda ilk sayılmıştır. Câlînûs'un kitaplarını Arapçaya çeviren Huneyn b. İshâk bu konuda şöyle der: "Câlînûs, [Finekis] adını verdiği bir kitap yazarak kendisinin yazdığı kitapları burada listelemiştir. Finekis'in anlamı "Fihrist" demektir. (İbn Ebû Usaybi'a, *Uyûn el-Enbâ*, I, 135-136) Huneyn şu ilaveyi de yapar: "Benden önce bunu Eyyûb er-Ruhâvî onu Süryânice'ye çevirmiştir. Ben de onu, Dâvûd el-Mutetabbib'in Süryânice çevirisiyle Ebû Ca'fer Muhammed b. Musa için Arapçaya çevirdim." (İbn Ebû Usaybi'a, *Uyûn el-Enbâ*, I, 137) Fuat Sezgin, bu

tercümenin bir Nüshasının İran'da Meşhed-i Ridevi'de (Tıp 5223: 22A-40B) mahfuz olduğunu keşfetmiştir. Bkz. F. Sezgin, *GAS*, III, 78-79. Ayrıca Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 277.

¹⁹² Câlînûs; [جالينوس] *Câlînûs*; ileride bahsi gelecektir. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 275-280.

¹⁹³ P Nüshasında [لقيت] yerine [لقيت] yazılıdır.

¹⁹⁴ *Ebû'l-Fadl Ca'fer b. 'Alî (el-Muktefi Billah)* b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer. Üstün ahlaklı bir kişidir, halifelerin çocuklarından biridir, kadim ilimlerle ilgili derin bilgi sahibidir. Ayrıca astronomi ilmi konusunda da geniş bilgiye sahiptir. Kâdî Ebû 'Alî el-Muhsin b. 'Alî et-Tenûhî, ondan hikâyeler ve şiiirler rivayet etmiştir. Tenûhî'nin *el-Ferah Ba'de's-Şidde ve Nişvâ'u'l-Muhâdere* adlı kitaplarında onunla ilgili çok bilgi vardır. 377/988 senesinde vefat etmiştir. Bkz. el-Kiftî, *Târîhu'l-Hukemâ*, s. 155-156; İbnü'l-İbrî, *Târîh Muhtasar ed-Duvel*, s.176; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XI, 113-114.

¹⁹⁵ Müellif burada "harf" kelimesini "el-harf" şeklinde yazmıştır. Bazı Nahivciler, temyiz, marife getirilmesinde bir sakınca olmadığı görüşündedir. Mesela Arap dilinde [ما فعلت السنة عشر درهم] "*On altı dirhemi ne yaptın*" ifadesi mevcuttur. Bkz. İbn 'Usfûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, thk. Sâhib Ebû Cenâb, Irâk 1982, II, 281. İlerde bahsedilecek. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 277-278.

Bunlardan bazıları ise seslendirme harfleridir. Onlar da alfâ, îy, îytâ, yûtâ, hav ve büyük vâv [V]'dir. O da otosigmâ'dır.

Müennes harfler de dört tanedir. Alfâ, küçük vâv [v] ve büyük vâv[w].¹⁹⁶

Müzekker harfler ise: iy, îytâ,¹⁹⁷ yûtâ ve hav'dır.

Î'râb ise, Yunan harflerinden hiçbirine uygulanmaz. Sadece yedi seslendirme harfine uygulanır. Bunlar da "lahn" ve "telhîn" diye bilinir.

Yunan lisani, Arapça lügatinde bulunan altı harften müstağnidir.¹⁹⁸ Bunlar da hâ', zâl, dâd, hâ' ve lâm-elif'tir (الحاء، الذال، الضاد، الهاء، لام ألف).

Lenkuberde ve Leşakse¹⁹⁹ Kalemî

Bunlar Rûmiyye ile İfrince (Efrenc) arasında bulunan bir ümmettir. Endelus Sahibi onlara yaklaşıp. Onların yazışmalarında kullandıkları harfler yirmi iki tanedir. Bu hat (yazı) *efyustuliki*²⁰⁰ diye adlandırılır. Yazmaya soldan başlayıp sağa doğru giderler. Bu konudaki illetleri (sebepleri) Rûm'un ileri sürdüğü illetten farklıdır. Onlar, böylece kalbin hareketinden destek aldıklarını, onun aleyhine dönmediklerini düşünürler. Sağdan yazmak ise kalbe baskı yapmaktan ibarettir. Bu yazımın misali de şudur: *****.²⁰¹

Çin Kalemî

Çin Yazısı, nakış mecrasında yürür. Onda usta, mahir, kâtip bile çok yorulur. Deniyor ki, eli hafif olan biri bile bu yazıyla günde iki üç varaktan fazlasını yazamaz. Onlar bununla dinleri ve bilimleri ile ilgili kitapları *merâvihe* (yelpazelere) yazarlardı. Bunların birçoğunu gördüm. Onların çoğu Seneviyye Sümeniyye inancındadır. Ben onların haberlerini ilerde detaylı biçimde ele alacağım.²⁰²

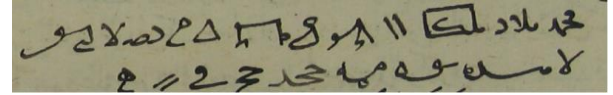
Çin'in bir yazısı daha vardır ki, buna *mecmu yazısı* adı verilir. Bu yazıda üç ve fazla harften oluşan her kelimenin bir şekli vardır. Her uzun sözün de harflerden oluşan ve birçok manaya gelen bir şekli vardır. Onlar bu yazı ile yüz varakta yazılması gereken bir yazıyı bu kalemle bir tek sayfada yazarlar.

Muhammed b. Zekeriya er-Râzi²⁰³ dedi ki: Çinli bir adam bana geldi. Yanımda yaklaşık bir sene kaldı. Beş

ay boyunca Arapça konuşma ve yazmayı öğreniyordu. Neticede fasih usta eli hızlı bir kişi oldu. Ülkesine dönmek istediğinde bundan bir ay önce bana dedi ki: Ben buralardan çıkıp gitmek istiyorum. Câlînûs'un on altı kitabının²⁰⁴ bana dikte edilmesini istiyorum ki onları yazayım. Ben ona: Zamanın daraldı. Bu zaman zarfında onun az bir kısmını bile istinsah edemezsin, dedim. Genç bana dedi ki: *Benim senden dilediğim burada kaldığım sürece kendini bana hibe etmen ve mümkün olduğunca hızlı bir şekilde dikte etmendir. Çünkü ben senin söylemenden daha hızlı yazabilirim.*

Ben bazı öğrencilerime bizimle beraber bu iş için toplanmalarını söyledim. Biz ona mümkün olduğunca hızlı bir şekilde dikte etmeye başladık. O gerçekten de bizden hızlı yazıyordu. Ona inanamadık. Ancak *mu'arazadan* sonra ona inandık. O bize tüm yazdığını bizim yazdığımız nüsha ile karşılaştırdı. Ona bunu nasıl yaptığını sordum. Bana dedi ki: Bizce *mecmu* adı verilen bir yazı çeşidi vardır. İşte bu gördüğünüz yazı odur. Birçok şeyi az zamanda yazmak istediğimizde onu bu hat (yazı) ile yazarız. Sonra bu yazıyı istediğimizde mute'âref (bilinen) ve mebsût (yaygın) kalemle yazabiliriz. Onun beyanına göre bu yazıyı zeki, çabuk kavrayan ve anlayan bir insan yirmi seneden daha az bir zamanda öğrenemez.

Çin'in, bir mürekkebi de vardır. Onu Çin yağına benzer bir karışımdan imal ederler. Onun levhalara benzer bir çeşidini gördüm. Üzerinde kralın resmi bulunan bir mühür ile mühürlenmişti. Bir parça (kâğıt) uzun zamanlar onunla yazmaya devam etmek için yeterlidir. İşte bu onların kalemının bir misalidir:

Mennânî Kalemî Üzerine Söylenebilecekler

Mennânî hattı (yazısı), Fârisî ve Süryânî'den çıkarılmıştır. Onu Mânî elde etmiştir. Tıpkı onun mezhebinin Mecûsilik ve Nasrânîlik'ten elde edildiği gibi. Onlar bu kalemle İncillerini ve şeriat kitaplarını yazarlar. Mâverâunnehr ve Semerkand ahalisi bu

¹⁹⁶ Müellif, burada sadece üç harfi saymıştır, dördüncüsünü kaydetmemiştir.

¹⁹⁷ F1 ve P Nüshasında [الأليط].

¹⁹⁸ Yunan Alfabeti şöyledir: *Alpha, Bêta, gamma, delta, epsilon, zêta, êta, thêtajota, kappa, lambda, mu, nu, xi (ksi), omicron, pi, rhô, sigma, tau, upsilon, phi, khi (chi), psi, omêga.*

¹⁹⁹ Bu kelimeler F Nüshasında (1134 ve 1135) noktasızdır. Teceddud, onları bu şekilde okurken harf de ilave etmiş benziyor. Kelimelerin birçok okunuşu olduğu mülahasasını ortaya koymakta yarar vardır. Mesela Teceddud birinci kelimeyi "*Linkberde*" ikinci kelimeyi ise

"*Lisankse*" şeklinde okumuştur. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 38. Bu kelimelerin Lombardi ve Saxons dilleri olduğu düşünülmektedir. Bkz. Varak, s. 11B; krş. *el-Fihrist (Teceddud)*, s. 18.

²⁰⁰ Bununla "*teressül*" yazısını kastetmektedir.

²⁰¹ F Nüshasında misal için ayrılan boşluğa değişik bir hat ile "*zikredilmedi*" anlamında [لم يذكر] yazılmıştır. Bkz. Varak, s. 11B.

²⁰² *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 434.

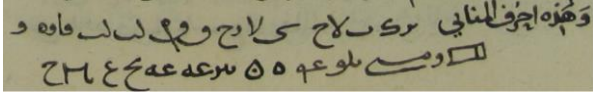
²⁰³ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 305.

²⁰⁴ Câlînûs'un 16 kitabının isimlerinden ilerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 277-278.

kalemle din kitaplarını yazarlar. Bu yazı orada “*dîn kalemi*” diye adlandırılır.²⁰⁵

Merkîyüniyye'nin²⁰⁶ kendisine mahsus bir kalemi vardır. Sika olan, bana onu gördüğünü ve bunun Mennânî'ye benzediğini ancak ondan farklı olduğunu haber verdi.

İşte şunlar Mennânî harfleridir:

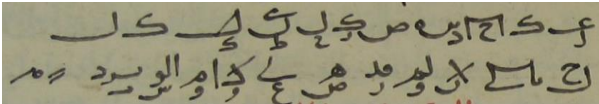
207

Onların hepsi aynı şekli kullanır ancak harfleri değişmektedir.

Bunlardan biri kimilerinin Sâd harfini [ل], mîm harfini [ك], hâ harfini [ه], kâf harfini [ك], kâf harfini [ك], hâ harfini [ه] şeklinde yazmalarınıdır.²⁰⁸

Suğd Kalemi Üzerine Söylenebilecekler

Güvenilir olan (es-Sika)dedi ki: Suğd,²⁰⁹ ülkesine girdim. Orası Mâverâunnehr'in bir kıyısındadır. “Suğd”da, Yukarı İran adı da verilir. Türklerin başkenti de onlarıdır. Kasabaları “Tünkes”²¹⁰ diye adlandırılır. Dedi ki: Ahalisi Seneviyye ve Nasârâ (Hıristiyan) dinine mensuptur. Onlar kendi dillerine göre Seneviyye'yi [أحار ك] “AhârKef” diye adlandırır. İşte onların hattının (yazısının) bir misali:

211

²⁰⁵ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 399-401.

²⁰⁶ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 407-408.

²⁰⁷ Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 19.

²⁰⁸ Buna göre onlar [صاد], [ميم], [كاف], [عوا], [الحاء], [كاف], [ميم], [لام], [صاد] şeklinde yazıyorlar. Teceddu, bu harfleri yazarken kimi tasarruflarda bulunmuştur: “Mîm”i, “cîm” diye okumuş, kâf harfine “kâf” harfini ve şeklini ilave etmiş ve güzel “hâ” içinse, daha fazla şekilden kopmuştur. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 19. Krş. *el-Fihrist (Seyyid)*, s. 41. Bahsedilen Yazmayı inceleyiniz:

²⁰⁹ “Suğd” Büyük bir belgedir. Yönetim olarak Semerkand kasabasına bağlıdır.

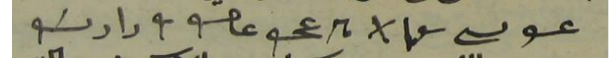
²¹⁰ Bu kelimeyi Teceddu [قرنكت] “Karnekt” diye harekelemiştir. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 41. Bu, [تونكت] “Tünket” Şâş'ın köylerinden biridir. İylâk kasabası kapsamındadır. Bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 291, II, 62. İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 402.

²¹¹ Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20. Teceddu, bu yazıya üç satır daha eklemiştir. Bunları nereden aldığını belirtmemiştir.

²¹² F1 ve P Nüşhalarında apaçık bir şekilde [المسند] (el-Müsned, el-Müsened, el-Müsnid vb) şeklinde yazılıdır.

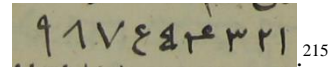
Sind²¹² Üzerine Söylenebilecekler

Bu kavmin muhtelif dilleri ve muhtelif mezhepleri vardır. Onların birçok kalemi de mevcuttur. Onların ülkelerini gezen bazıları bana dediler ki: Onların yaklaşık iki yüz kalemi vardır. Benim gördüğüm ise, Dâru's-Sultan'da gözlemediğim bir *bakır sanemden* (put) ibarettir. Söylentiye göre bu el-Bud'un (Buda) suretidir.²¹³ Bu, bir taht üzerinde bulunan ve iki elinden biriyle iki sülüsü düğümleyen bir şahsın heykelidir. Tahtın üzerinde bir yazı vardır. İşte onun bir misali:

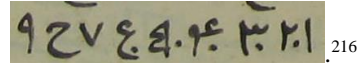
214

Daha önce adı zikredilen adamın beyanına göre, onlar genelde dokuz harf ile şu şekilde yazarlar:

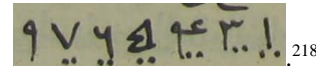
215

Onların (elifbası) elif, bâ', cîm, dâl, hâ', vâv, zây, hâ', tâ' (أ, ب, ج, د, ه, و, ز, ح, ط) şeklinde başlar. Tâ' harfine ulaştıklarında tekrar başa dönerler ve bu sefer harflerin altına nokta koyarlar. Şu şekilde olduğu gibi:

216

Böylece yâ', kâf, lâm, mîm, nûn, sîn, ayn, fâ', sâd (ي, ك, ل, م, ن, س, ع, ه, ف, ص) elde edilir. Yani harfler onar onar artar.²¹⁷ Sâd'a ulaştıklarında bu şekilde yazarlar, bu sefer de her harfin altına iki nokta koyarlar. Şöyle ki:

218

Böylece kâf, râ', şîn, tâ', sâ', hâ', zâl, zâ' (ق, ر, ش, ت, ك, ط, ح, ذ) harfleri elde edilir. Zâ' harfine ulaştığında asıldan ilk harf yazılır. O da [ا.] şeklindedir. Onun altına ise üç nokta konur. Böylece mu'cem'in tüm

Teceddu'un bunu neden yaptığını anlayamadım. Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20.

²¹³Eymen FuâdSeyyid, bu kelimeyi [البد] yerine [اليد] (el) olarak okumuştur. Bu okuyuş, her halde yanlış olmaktadır. Zira müellif, onun bir şahıs olduğunu, bir tahtta oturmakta olduğunu, bir elinde iki sülüsü olduğunu açıkça yazmıştır. Bkz. *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20; *el-Fihrist (Seyyid)*, s. 42.

²¹⁴ Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20.

²¹⁵ Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20.

²¹⁶ Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20.

²¹⁷ en-Nedîm, metinde *harflerin onar onar katlandığını* söylemektedir. Ancak verdiği misallerde *dokuz harf* kaydedilmiştir. Acaba harfler istisnah esnasında gözden mi kaçmıştır? Yoksa verdiği bilgide bir tutarsızlık mı söz konusudur? Bu konuda kesin bir bilgiye ulaşılamadı.

²¹⁸ Bkz. F Nüşhası, Varak, s.12B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 20.

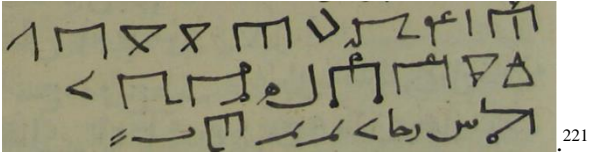
harfleri elde edilmiş olunur ve istenen her şey yazılabilir.

*Sûdân*²¹⁹ Üzerine Söylenebilecekler

Nûbe, Buce, Zeğâve, Merâve, İstân, Berber, Sind hariç Zencilerin sınıfları gibi Siyah [ırkın] cinslerine (türlerine) gelince, bunlar mücaveret (komşuluk, yakınlık) nedeniyle Hintçe ile yazarlar. Onların ne bir kalemleri ne de yazıları vardır. Câhız'ın *el-Beyân* kitabında zikrettiği *zencilerin kendi mezheplerine ve dillerine uygun hitabeleri ve belağatları vardır*,²²⁰ şeklindeki tespitine gelince, bunu gören ve müşahade eden kişi bana dedi ki: İşler onları bir araya topladığında ve zorluklar onları sıkıştırdığında onların hatipleri yüksekçe bir yere oturur, başını önüne eğer; *demdeme* (mırıldanma) ve *hemheme* (homurdama) gibi bir şeyleri konuşur. Diğerleri ondan ne dediğini anlarlar. Dedi ki: Bu hitabede onlar için ortaya çıkan şey, onların kendilerinin istedikleri görüştür. Onlar da onunla amel ederler. Allah daha iyi bilir.

Yeryüzünde dolaşanlardan bazıları bana kesinlikle dediler ki: Buce'nin bir kalem ve yazısı vardı; ancak bize kadar ulaşmadı. Onun mecrasında yürüyenlerden aktararak Nûbet'in Din için Süryânice, Rûmîce ve Kıptîce yazdıklarını da zikretti.

Habeşlilere gelince onların bir kalem vardır. Harfleri, Himyericenin harfleri gibi bitişiktir; soldan başlar sağa doğru gider. Her ismi diğerinden ayırmak için iki ismin harfleri arasına üçgen biçiminde üç nokta koyarlar. İşte bu onun bir misalidir. Ben bunu el-Me'mûn'un kütüphanesinden aldım. Hat hariç:

221

Bu yazıda tâ' ve sâ' (التاء والتاء) harfleri bir olduğu gibi râ' ve zâ' (الراء والراء) harfleri de birdir. Hâ' ve hâ' (الحاء والحاء) harfleri bir olduğu gibi tâ' ve zâ' (الطاء والطاء) harfleri de birdir.

Türkler ve Hemcinsleri Üzerine Söylenebilecekler

Türkler, Belğer, Belğâr, Berğaz, Hazar ve Lân'a, gözleri küçük olanların türlerine ve aşırı beyaz olanlara

gelince bunların, Belğer ve Tibit [Tibet] hariç, kalemleri yoktur. Onlar Çince ve Mennânîce ile yazarlar.

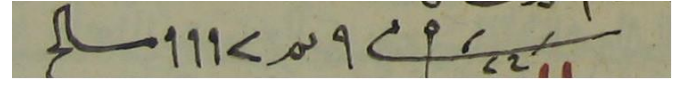
Hazar ise İbrânîce ile yazar.

Türklerin durumuyla ilgili olarak bana ulaşan ise, Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hasan b. Eşnân²²² bana bildirdi. Dedi ki: Hammûd Harâr et-Türki el-Muklî bana bildirdi. Bu kişi Tûzûniyye'den, ülkesinden kibir ve teneffut (büyüklük taslaması ve aşırı öfkesi) yüzünden çıkıp giden kişilerdendi. Ona göre, Türklerin büyük kralı, küçüklerden bir krala bir şey yazmak istediğinde vezîrini getirtir. Bir oku yarmasını emreder. Vezir bunun üzerine kimi nakışlar nakşeder.

Bunu Türklerin büyükleri bilirler. Burada kralın istediği manalar, böylece nakşedilir. Bunları, kendisine gönderilen kişiler de bilirlerdi. Onun açıklamasına göre, basit bir nakış pek çok manayı taşıyabilirdi. Onlar bunu sadece barış sözleşmelerinde, anlaşmalarında ve savaş zamanlarında yaparlardı. Yine kaydetmiştir ki, onlar bu üzerinde yazı bulunan oku muhafaza ederler ve orada verdikleri sözü tutarlardı. Allah daha iyi bilir.

Ruşça

Bana, anlattıklarına güvendiğim dedi ki: Kabak Dağı'nın krallarından biri kendisini Rusya'nın kralına elçi olarak göndermişti. Ona göre onların ahşap üzerine oyulan bir yazısı mevcuttur. Bana beyaz bir ahşap parçası çıkardı. Üzerinde birtakım nakışlar vardı. Onların kelimeler mi yoksa ayrı biçimde yazılmış harfler mi olduğunu anlayamadım.²²³ Bunun bir misali şudur:

224

Firince [Frank]

Bunların yazısı, Rûmî hatta benzemektedir. Ondan daha düzgün durmaktadır. Firince kılıçları üzerinde de bu yazıyı gördüğümüz olmuştur. Firince Kraliçesi, el-Muktefi'ye beyaz ipek içinde bir mektup göndermişti. Bu mektubu Mağrip tarafından ülkesine gelen bir hadim ile ona ulaştırmıştı. Bu mektupta o, el-Muktefi'nin dostluğunu istiyor ve kendisiyle evlenmesini talep ediyordu. Bu hadimin adı Alî idi. İbnu'l-Ağleb'in²²⁵

²¹⁹ Burada [السودان] (Siyahlar, Siyah Irk) anlamına gelmektedir. Bkz. F Nüshası, Varak, s.13A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 21.

²²⁰ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, III, 12-13.

²²¹ Bkz. F Nüshası, Varak, s.13A, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 21.

²²² Eymen Fuâd Seyyid bu kelimeyi [أشناس] diye okumuştur. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 44.

²²³ Bu konuda Ch. M. Firaehn'nin yazdıklarına bkz. *Bulletin Sicien Tifikue Publie...* St. Petersburg, I, (1836), ss. 507-530.

²²⁴ Bkz. F Nüshası, Varak, s.13B, *el-Fihrist (Teceddu)*, s. 22.

²²⁵ Bu kraliçe *Bertha di Toscana* idi. Bkz. el-Hâlidîyyân, *et-Tuhaf vel-Hedâyâ*, s. 165-168; er-Reşid b. ez-Zubeyr, *ez-Zehâir ve't-Tuhaf*, s. 48-59; M. Hamidullah, "Embassy of

hadimlerinden biriydi. İşte şu onların yazılarının bir misalidir: *****²²⁶

Ermeniler ve Diğerleri

Ermenilere gelince, onlar genelde Rumca ve Arapça ile yazarlar. Zira onlar ülke olarak yakındırlar. Aynı şekilde İncil kitapları Rumca ile yazılıdır. Onların bir de kalemleri vardır. Rûmî yazıya benzemektedir. Kabak Dağında ve onun eteklerinin krallarına gelince ki bunlar Lekz, Şîrvân ve Zerzak'tır. Bunların kalemleri yoktur. Dilleri de mücavir bölgelerle ortaktır. Her taifenin bir lügati [lehçesi] vardır ve ibareleri de muhtelifdir. Biz onların haberlerini kitabın ilgili yerinde detaylı olarak vereceğiz.

Kalemlerin Uçlarını Açma ve Düzeltme Üzerine Söylenebilecekler

Ümmetler, kalemlerinin uçlarını düzenlemede farklılık gösterirler.

İbrânî kaleminin ucu gayet eğimlidir.

Süryânî kaleminin ucu ise sola doğru eğimlidir. Bazen sağa doğru eğimli olduğu da olur. Bazen kalemi sırtı üzerine çevirirler. Bazen bir kamışı ikiye yarar ve bu yarısının ucunu açarlar. Buna *salb* adını verir ve onunla yazarlar.

Rûmî kaleminin ucu sağa doğru aşırı bir şekilde eğimlidir. Çünkü bu kalemler soldan sağa doğru yazılır.

Fârisî kalem ucunun özelliği, kalem dişinin dağınık olmasıdır. Kâtip ya onu yere sürerek dişlerini dağınık hale getirir ya da bunu dişleriyle yapar. Böylece onunla hat (yazı) güzelleşir.

Bazen de ucu açılmış bir kamışın alt tarafıyla yazarlar. Bu boruyu “hâm” diye adlandırırılar. Bununla [الهمات] ²²⁷ yazısını yazarlar. Bunlar da diyânet, siyâk ve diğer konularla ilgili kitaplardır.

Çin[liler] ise, yün ile yazarlar. Onu boruların başlarına koyarlar. Ressamların [firçalarla] çalıştıkları gibi çalışırlar.

Araplar ise, sair kalemlerle ve kalem uçlarıyla yazarlar. Kullanılan kalem sağa doğru eğimli olur. *Kâtipler* ise,

kalemleri eğmeksizin yontarlar (uçlarını açar ve onları sivriltilirler).²²⁸

Varak Çeşitleri Üzerine Söylenebilecekler

Rivayete göre ilk yazıyı yazan Âdem'dir ve o, çamur üzerine yazmıştır. Bundan sonra ümmetler belli bir zaman diliminden sonra kalaya ve taşa yazdılar ki, daha kalıcı olsun. Bu Tufandan önceydi.

Aynı zamanda ihtiyaç duyduklarında ahşap malzemeye ve ağaç yapraklarına yazmışlardır. Yine kalıcı olması için *kendisiyle papaz'ın kutsandığı tûz'a*²²⁹ da yazmışlardır. Biz bu konuyu “Felsefe Makâlesi”nde enine boyuna ele aldık.²³⁰

Sonra deriler tabaklandı ve insanlar onlara yazmaya başladılar.

Mısır halkı, *Mısır kırtasına* yazdı. Bu da berdî (papirüs) kamışından imal edilirdi.²³¹ Bu kâğıdı ilk yapanın Yûsuf Peygamber (*aleyhi's-selâm*), olduğu da söylenmiştir.

Rûmlar ise beyaz ipeğe, parşömen ve diğer şeylere yazarlardı. Ayrıca mısır tomarına ve felcân'a -ki bu da yaban eşeklerinin derisidir- yazarlardı.

Fârisîler ise camış, sığır ve koyun derilerine yazarlardı.

Araplar ise, develerin kürek kemiklerine, lihâfa -ki bu da ince beyaz taşlardır- yazarlardı. Ayrıca yapraklara ve hurma yapraklarına yazarlardı.

Çin[liler] ise, Çin'de imal eden varaklara yazarlardı. Bunu *haşîştin* (kenevir, kendir, yabancı ot) imal ederlerdi. O da ülkelerin en yüksekte olanıdır.

Hint(liler) ise bakıra, taş ve beyaz ipeğe yazarlardı.

Horasan varakına gelince bu ketenden imal edilirdi. Bunun Beni Umeyye döneminde ilk olarak imal edildiği de söylenir. İlk olarak Abbasiler döneminde imal edildiği de söylenmiştir.

Kimisi onun kadim dönemlerden beri imal edilmekte olduğunu, kimisi ise, onun yeni icat edildiğini ileri

Kueen Bertha of Rome to Caliphe el-Muktafi Billah in Baghdad 293/906" JPHS (1953), ss. 272-300.

²²⁶ F Nüshasında misal için ayrılan boşluğa değişik bir hat ile “zikredilmedi” anlamında [لم يذكر] yazılmıştır. Bkz. Varak, s. 14A.

²²⁷ Teceddud bu ifadeyi “el-Hümâh Disâb” şeklinde okumuştur. Fakat “disâb” kelimesi sonunda yer alan harfin noktası konmamıştır. Bu nedenle hem “bâ” hem “tâ” hem de “sâ” şeklinde okunabilir. *el-Fihrist (Teceddud)*, I, 22. Seyyid ise bu ifadeyi [الهماء ديمات] (*el-Hümâh Dimyât*) şeklinde kaydetmiştir. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, I, 46.

²²⁸ Kalemlerin hazırlanması ve uçlarının açılmasıyla ilgili bilgi için bkz. el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, II, 455-465; F. Deroche, *el-Mebhal ila İlmi'l-Kitâb el-Mahtut bi'l-Harfî'l-Arabî*, Arapçaya çeviren ve takdim yazan dr. Eymen Fuâd

Seyyid, Muessesetu'l-Furkân li't-Turasi'l-İslâmî (London, 2005), s. 176-185.

²²⁹ Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 135. Burada belirtildiğine göre, [الحدنك] “hadnek” ağacının saçakları [التوز] “tûz” diye adlandırılır.

²³⁰ İlerde bahsedilecek. Bkz. *el-Fihrist (Seyyid)*, II, 135.

²³¹ Mısri veya Berdî Kırtası (*Papyrus*), Mısırdaki doğal şekilde yetişen bir bitkiden yapılan bir çeşit kâğıt anlamındadır. Bkz. İbnü'l-Beytâr, *el-Câmi' li-Müfredât el-Edviye ve'l-Ağziye* (Beyrut, 1992), I, 119; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, II, 485; Sa'îd Muğavri Muhammed, *el-Berdiyyat el-'Arabiyye fi Mısır el-İslâmiyye* (Kahire, 1996); Cefrihân, *el-Berdiyyât el-'Arabiyye*; Muessesetu'l-Furkân li't-Turasi'l-İslâmî, (London, 1997), s. 57-76; F. Deroche, *age*, s. 66-76.

sürmüştür. Bir görüşe göre ise, Çin'den bazı sanatçılar onu Horasanda Çin varakı tarzından imal etmişlerdir.²³²

Varakların çeşitlerine gelince bunlar Suleymânî, Talhî, Nûhî, Fir'avnî, Ca'ferî ve Tâhirî'dir.²³³

Bağdat'ta insanlar yıllarca sadece turûslara (deri yapraklara) yazmaya mecbur kaldılar. Çünkü derilerden yapılan divanlar Muhammed b. Zübeyde²³⁴ tarafından yağmalandı. İnsanlar bunlardaki yazıları siliyor ve içine yazıyorlardı.

Bu dönemde kitaplar kireç ile tabaklanan derilere yazılırdı. Bunlar aşırı biçimde kurumuş olurlardı. Sonra *Kûfe tabaklaması* ortaya çıktı. Bunlar kuru hurma ile tabaklama yaparlardı. Bunda deriler nispeten yumuşak kalırdı.²³⁵

Birinci Mekâlenin Birinci Fenni tamamlandı.

el-Fihrist fî Ahbâri'l-'Ulemâ Kitâbından.

Hamd olsun biricik Allah'a.²³⁶

²³²*el-Varak es-Sînî*: Müslümanların Çin Hükümdarı Kûşa es-Sini Kavisiyan-Şiş'e karşı zaferi Taras (Talas) nehri kıyısında Orta Asya'da 751 yılı Temmuz ayında gerçekleşmiştir. Bu sayede Müslümanlar arasında varak sanatı ve kullanımı gelişmiş ve büyümüştür. Bu savaşta esir alınan varak sanatında mahir Çinliler Semerkand'da varak ocaklarını kurmakla yükümlü tutuldular. Sonra bu Varak Ocakları 178/794 yılından itibaren Bağdat'ta da görülmeye başladı. Bu da bundan sonra *berdî* ve *deri* varakların gerilemesine yol açtı. Bkz. Eymen Fuat Seyyid, *el-Kitâbu'l-'Arabî el-Mahtût ve 'İlmu'l-Mahtûtât* (Kahire, 1997), s. 16-18.

²³³ Bkz. el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, II, 487-488.

²³⁴ Abbasi hükümdarı Muhammed el-Emîn b. Hârûn er-Reşîd (193-198/809-813). Onun annesi Zübeyde bintu Ca'fer b. Ebû Ca'fer el-Mansûr'dur. Adı "Emetu'l-Azîz" idi; "Zübeyde" ise lakabıydı. Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, IV, 541-547; XVI, 619-620.

²³⁵ Bu ibare "rakk"ı tarif etmektedir. O da yazı yazmak amacıyla kullanılan deridir, hayvan derisidir, tüyleri yolunmuş, kurutulmuş, tabaklanmadan (ya da az tabaklanmış) böylece her iki tarafı da yazı yazmaya müsait hale getirilmiş deri manasına gelir. Böylece en-Nedîm'in bu kelimeyi seçmekle ne kadar yerinde bir ifade kullandığı anlaşılmaktadır.

²³⁶ F1 ve F2 Nüshalarında Birinci Makâle'nin (Bölüm) mevcut olan kısmı burada sona erer.

www.hssj.artuklu.edu.tr

World Languages, Items, Lettering and Writing Forms

Mehmet YOLCU

Abstract

This study is an article translation.
